

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Б.Н.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Диссертациялык кеңеш Д 08.18.571

Кол жазма укугунда

УДК 657. 62:664 (574)

БАЙМУХАНОВА САРИЯ

**КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ТАМАК-АШ ӨНӨР-
ЖАЙЫНДАГЫ ЭСЕП-КЫСАП, АУДИТ ЖАНА ТАЛДОО
МАСЕЛЕЛЕРИ**

08.00.12 адистиги - Бухгалтердик эсеп, статистика

**Экономика илимдеринин доктору илимий даражасын
изденүү үчүн диссертациясынын**

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2018

Диссертациялык иш **Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын теориялык жана колдонмо математика институнун «Экономика-математикалык ыкмалар»** лабораториясында аткарылды.

Илимий консультант: экономика илимдеринин доктору, профессор
Исраилов Мукаш Исраилович

Расмий оппоненттер: экономика илимдеринин доктору, профессор
Тулаходжаева Миновар Махкамовна

экономика илимдеринин доктору, профессор
Низомов Самариддин Фахреевич

экономика илимдеринин доктору, профессор
Жакипбеков Сапар Жакипбекович

Жетектөөчү мекеме: **Алмата экономика жана статистика академиясынын «Бухгалтердик эсеп, аудит жана статистика» кафедрасы, 050035, Казак Республикасы, Алмата шаары, Жандосов көчөсү, 59.**

Диссертацияны коргоо 2018-жылдын «28»_09_ саат_15-00_ Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик Улуттук Университетинде жана Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинде экономика илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын изденүү үчүн Д 08.18.571 диссертация коргоо боюнча диссертациялык кенешинин отурумунда, 720033, Бишкек ш., Жибек-Жолу көчөсү, 394, 8-корпуста, 300-дарсканада өтөт.

Диссертациялык иш менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик Улуттук Университетинин китепканасынын илимий залында таанышууга болот.

Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек-Жолу көчөсү, 394.

Сайттын дареги ДС: www.disso-vetecon.knu.kg

Автореферат _____-жылдын «__» _____ таркатылды.

**Диссертациялык кенештин
илимий катчысы**

экономика илимдеринин кандидаты, доцент

Дженалиева М.А.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Иштин актуалдуулугу. Казак Республикасынын тамак-аш өнөр-жайы экономиканын маанилүү тармактарынын бири болуп саналат, мамлекеттин керектөө рыногундагы абал, калкты сапаттуу жана жетимдүү тамак-аш менен камсыздоо анын ийгиликтүү өнүгүүсүнө көз каранды.

Экономикалык реформалардын жүрүшүндө тармактагы ишканалар көптөгөн кыйынчылыктарга кабылгандыктан алардын финансылык абалы бир кыйла начарлаган. Тамак-аш өнөр-жайынын ишканаларындагы финансылык абалынын оң өзгөрүүлөрү соңку жылдары казакстан экономикасындагы кайра калыбына келүү процессинин башталышы менен байкалды.

Казак республикасынын президенти Н.А.Назарбаев Казакстандын элине «Казакстандын атаандаштыкка туруктуу элүү дүйнө мамлекеттеринин катарына кирүү стратегиясы» Кайрылуусунда, дүйнөлүк рынокто белгилүү бир тармакта атаандаштыкка туруктуу боло алган товарларды жана кызматтарды өндүрүүгө негизделген заманбап атаандаштыкка туруктуу экономика гана бай жана өнүккөн коомдун пай дубалын түзө аларын белгилеген».

Буга байланыштуу экономиканын атаандаштыкка туруктуулугунун негизги көрсөткүчтөрүнүн бири бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарга шайкеш келүүсү болуп саналат, ага өтүү тамак-аш ишканаларына башкаруунун сапатын жана ички көзөмөлдү жогорулатууга, капиталга жетүүнү жеңилдүү мүмкүнчүлүгүн берет, ошондой эле, ички да, тышкы да колдонуучуларды сапаттуу, ишенимдүү жана салыштырмалуу маалымат менен камсыз кылат. Ошондой эле ага өтүү финансылык жана фонддук рыноктордун өнүгүүсүнө түрткү болот, анткени заманбап ыкмаларга ылайык ишкананын экономикалык ишмердүүлүгүнүн чыныгы абалын мүнөздөгөн маалыматты мүмкүн болгон инвестор да, кредитор да берүүгө кызыктар.

Изилдөө темасынын актуалдуулугу жана негизги багыттары бухгалтердик эсепте сөзсүз түрдө өзгөрүүлөргө алып келген республиканын экономикасында, башкаруу ыкмасында, чарбалык байланыштарды түзүүдөгү өзгөрүүлөр менен аныкталат. Бухгалтердик эсеп системасын реформалоого комплекстүү мамиле зарылдыгы методикалык мүнөздөгү себептер менен гана эмес, ошондой эле бухгалтердик ишмердүүлүктүн колдонмо аспектилери менен да аныкталат.

Бүгүнкү күнү дүйнө жүзүндө каатчылык учурунда, Казакстанда эсепке алуу, аудит жана талдоо системаларын жакшыртуу багытында олуттуу өзгөрүүлөр керек. Ошондуктан, өндүрүштүн эффективдүүлүгүнүн жогорулоосун, ата мекендик продукциянын атаандаштыкка туруктуулугун жана каражаттарды үнөмдөөнү бекемдөөнүн күчтүү каражаты катары, тамак-

аш өнөр-жай ишканаларынын маалымат каражаттар системасынын өнүгүүсү экенин, эң алгач, баардык деңгээлдеги жетекчилерге түшүнүү керек.

Ишканалардын ишмердүүлүгү жөнүндө сапаттуу жаңы маалыматтын негизинде бул ишканаларды башкаруу боюнча чечимдерди кабыл алуу үчүн гана эмес, бүтүндөй экономикалык системада жаралган жагдайды талдоо үчүн аны маалыматтар банкы аркылуу пайдалануу керек.

Казакстан Республикасында ата мекендик эсеп-кысапты мындан ары жакшыртуу үчүн эл аралык стандарттар менен айкалыштырып, тамак-аш өнөр-жай ишканаларында теория жана методология, эсеп кысапты, аудитти жана талдоону жүргүзүү маселелери бүгүнкү күнү мамлекетибиздин илимий жамаатарынын көңүл чордонунда болууда.

Бул маселелерди чечүүдө Казакстандын, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн окумуштуулары өз салымын: К.Н. Нарибаяев, М.И.Исраилов, А.А.Арзыбаев, К.Ш.Дюсембаев, М.С.Ержанов, К.К.Кеулимжаев, А.А.Абдиманатов, М.М.Тулоходжаева, К.Т.Тайгашинова, В.К. Радостовен., Ж.Н. Айтжанова., Г.К.Тулешова, В.Л.Назарова, М.К. Алиев, С.Ж. Жакыпбеков, С.Т.Мыржакипова, Ф.С.Сейдахметова, З.В.Кириянова, Е.П.Козлов, М.И.Баканов, В.Ф. Палий, П.С.Безруких, Я.В.Соколов жана башкалар кошту.

Бирок, бүгүнкү күнгө чейин тамак-аш өнөр-жайында эсеп-кысап, аудит жана талдоо боюнча бир катар актуалдуу маселелер аз изилденип, илимий изилдөөлөрдүн сыртында калууда. Казакстан Республикасында эсеп-кысаптын жана аудиттин өнүгүүсүнүн жогорку деңгээли, чарба ишмердүүлүгүнүн талдоосунун кээбир жоболорунун начар иштелгени, анын ичинд эл аралык стандарттар менен интеграция шартында талдоонун алдынкы ыкмаларынын бири катары функционалдык-нарктык талдоо да, Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр-жайында эсеп-кысаптын, аудиттин жана талдоонун бир бүтүн концепциясынын калыптануу зарылдыгын алдын алат.

Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсепти түп-тамырынан кайра куруу шарттарында аудитти уюштуруу маселеси өтө актуалдуу болууда.

Талдоого байланыштуу маселелер жетишерлик деңгээлде изилденген эмес, анын ичинде, аудитордук ткшерүү жүргүзүү учурунда тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн функционалдык-нарктык талдоосунда, айрыкча, өндүрүлгөн продукциянын сапатына жана финансылык абалына жүргүзүлгөн аудиттин жана талдоонун жыйынтыгына негизделген ыкчам, тактикалык жана стратегиялык чечимдерди жана божомолдорду кабыл алуу менен байланыштуу.

Жогоруда айтылгандарга байланыштуу, базар экономикасынын шарттарында эл аралык стандарттарга шайкеш казакстандык бухгалтердик эсепти реформалоо жана тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын эсеп-кысап

саясатын тандоо мүмкүнчүлүгү, эсеп-кысаптын, аудиттин жана талдоонун теориялык жана методологиялык маселелерин изилдөө абдан актуалдуу болуп, аны изилдөөнүн максатын жана милдетин, түзүлүшүн жана негизги багыттарын аныктады.

Диссертациялык теманын ири илимий программалар жана негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы.

Диссертациялык тема «Казакстандын стратегиялык өнүгүүсү - 2050», Казак Республикасынын 28.02.2007-ж. №234-111 «Бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук» мыйзамынын, аль-Фараби атындагы Казак Улуттук Университетинин Эсеп жана аудит кафедрасынын илимий-изилдөө ишинин темасынын максаттарына жооп берет.

Изилдөөнүн максаты жана милдети. Бул изилдөөнүн максаты бухгалтердик эсептин, аудиттин теориясын жана методологиясын мындан ары өнүгүүсүнүн илимий көйгөйүн чечүү жана функционалдык-нарктык талдоонун теориялык-методологиялык негиздерин, аны колдонуу методикасын иштеп чыгуу, Казакстан Республикасында тамак-аш өнөр-жай ишканаларында эсеп-кысаптын жана аудиттин заманбап шарттарга ылайыкташкан системасын жакшыртуунун жолдорун аныктоо.

Диссертациялык изилдөөнүн максатына ылайык төмөндөгүдөй милдеттер аныкталды:

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсептин, аудиттин жана талдоонун теориялык-методикалык аспектилерин жөнгө салуу жана анын ишин уюштуруу түрлөрүн жакшыртуу жолдорун сунуштоо;

- атаандаштыкка туруктуулугун жогорулатуу негизи катары Казакстандын тамак-аш өнөр-жайынын индустриалдык-инновациялык өнүгүүсүн изилдөө;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларында эсеп-кысаптын өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

- тамак-аш өнөр-жайынын экономикалык туруктуулугун жана интенсивдүү өнүгүүсүн камсыздоо үчүн эсеп-кысап маалыматынын ролун жана маанисин негиздөө;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердиу эсеп жана финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына өтүү өзгөчөлүгүн жана көйгөйлөрүн аныктоо жана аларды жакшыртуу жолдорун сунуштоо;

- республикада тамак-аш өнөр-жайынын аудити уюштурууну жана анын өнүгүү келечегин изилдөө;

- тамак-аш өнөр-жайында аудиттин сапатын жогорулатууда жаңы технологияларды колдонуу мүмкүнчүлүгүн изилдөө;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын финансылык абалына талдоо жүргүзүү жана төлөө жөндөмдүүлүгүн жакшыртуу жолдорун жана финансылык туруктуулукту сунуштоо;

- функционалдык-нарктык талдоонун маңызын жана мазмунун изилдөө, чарба жүргүзүү шарттарына ылайыкташтырылган тамак-аш өнөр-жай ишканаларында дүйнөлүк тажрыйбада аны колдонуу тажрыйбасы жана функционалдык-нарктык талдоо жүргүзүү ыкмасын иштеп чыгуу;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бизнес планды иштеп чыгуу жана кабыл алынган башкараруучулук чечимдерди негиздөө, келечектүү пландын негизинде конкреттүү сунуш жасоо.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи.

Диссертациялык изилдөөнүн концептуалдык базасы бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоо, бухгалтердик эсеп жана аудит системасын уюштуруу жана жакшыртуу маселелери боюнча Экономикалык илимдин фундаменталдык жоболору, чет элдик, россиялык, кыргыз жана казак окумуштууларынын эмгектери, илимий-практикалык конференциялардын материалдары болду.

Изилдөө процессинде бухгалтердик эсеп жана аудит боюнча түрдүү нормативдик, методикалык, эрежелик жоболор, маалымдамалык жана статистикалык маалыматтар, эл аралык, регионалдык илимий-практикалык конференциялардын материалдары колдонулду. Изилдөө учурунда КРнын статистика боюнча Агенттигинин маалыматтары, мезгилдүү басма сөздүн жана расмий веб-сайттардын материалдары, ошондой эле диссертациялык ишти даярдоо мезгилинде автор тарабынан такталган илимий натыйжалар пайдаланылды.

Коюлган милдеттерди чечүү үчүн түрдүү усулдар жана ыкмалар, тактап айтканда: экономикалык, абстракттык-логикалык, эксперттик салыштыруу ыкмалары жана финансылык коэффициенттердин эсеби колдонулду.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн илимий жаңылыгы тамак-аш өнөр-жай өндүргөн продукциянын сапатын жана атаандаштыкка туруктуулукту жогорулатууга багытталып, заманбап аналитикалык ыкмаларды колдонуп, эл аралык финансылык отчеттуулук стандарттарына ылайык тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоонун теориялык жана методологиялык аспектилеринин калыптануусун жана мындан аркы жакшыруусун негиздөөдөн турат.

Коюлган максаттарга жетүү үчүн иште бир катар белгиленген милдеттерди аткаруу үчүн **коргоого төмөндөгү жоболор 4 блокко чыгарылды:**

1. Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоонун жана алардын өнүгүү келечеги, теориялык негиздери өркүндөтүлгөн жана тереңделип, илимий негизделген:

- бухгалтердик эсепке болгон теориялык-методологиялык ыкма тереңдетилип, бухгалтердик эсептин табиятын изилдөөдө концептуалдык (түшүнүктүк) жана прагматикалык системага негизделген жана аны эл аралык стандарттар менен айкалыштырган теориялык-методологиялык аспектилер аныкталган;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларында эл аралык финансылык отчеттуулук стандарттарына өтүү шарттарында бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоону уюштуруунун илимий-методологиялык жана уюштуруучулук-методикалык негиздери иштелип чыкты;

- Казкстан Республикасынын тамак-аш өнөр-жайынын өнүгүү тенденциясы жана шарттары аныкталды;

2. Эл аралык стандарттарга ылайык тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулукту уюштуруу боюнча эл аралык стандарттар жана нормаларды колдонууда эл аралык тажрыйбаны изилдөөнүн негизинде сунуштар иштелип чыккан:

- эл аралык стандарттарга өтүү шарттарында тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсепти уюштуруу өзгөчөлүктөрү талданды, алардын илимий жана уюштуруучулук-методологиялык негиздери даярдалды;

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын ишмердүүлүгүн башкарууда эсеп-кысап маалыматынын ролу жана мааниси аныкталган жана алардын эл аралык стандарттарга ыңгайлашуусу боюнча сунуштар негизделген;

- бухгалтердик эсептин финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына өтүү маселелери аныкталган жана аларды чечүү жолдору сунушталды;

- тамак-аш өнөр-жайынын өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын колдонуу боюнча конкреттүү сунуштар даярдалды;

3. Аудиттин эл аралык стандарттарын иштеп чыгууга негизделген тамак-аш өнөр-жай ишканаларында аудитти жүргүзүү методикасы жана механизмдеринин концептуалдык жолдору такталды:

- азыркы учурда экономиканын өнүгүү мезгилинде казакстандык аудиттин өзгөчөлүгү, ролу жана манызы ачылды, атап айтканда анын аныктамасы такталып, аудитордук ишмердүүлүктүн түрлөрүнө классификация берилген, аудиттин негизги түшүнүү аппараты бир кыйла толукталган жана өркүндөтүлгөн;

- маанилүү процедуралардын негизинде Казакстанда аудитти жүргүзүү тажрыйбасына эл аралык стандарттардын адаптация (ийкемдешүү) механизмдери сунушталган жана мунун негизинде аудиторлор өзүнүн тажрыйбалык ишмердүүлүгүндө аларды колдонуу боюнча негизги сунуштар иштелип чыккан;

4. Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында талдоонун алдынкы ыкмаларынын бири катары функционалдык-нарктык талдоону колдонуу боюнча сунуштар берилип, атаандаштыкка туруктуулук жана өндүрүлгөн продукциянын сапаты боюнча негизделген башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу учурунда талдоонун ролу аныталды.

- тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын финансылык абалын баалоо ыкмасы иштелип чыккан жана апробацияланып, алардын төлөө мүмкүнчүлүгү жана финансылык туруктуулуг аныкталган;

- продукциянын атаандаштыкка туруктуулугунун жогорулоо негизи катары тамак-аш өнөр-жайынын индустриалдык-инновациялык өнүгүү зарылчылыгы далилденди;

- оптималдуу объекти түзүүгө багытталган ыкма катары Казкстандын экономикалык заманбап өнүгүүсүнө ылайыктуу функционалдык-нарктык талдоонун маңызы жана мазмуну такталды, кардардын талабы менен тамак-аш өнөр-жай продукциясынын сапатын жана атаандаштыкка туруктуулугун жогорулатуу, минималдуу чыгымда уюмдун кирешесин көбөйтүү, өздүк анркын төмөндөтүүгө жетишүү.

- функционалдык-нарктык талдоонун маңызы жана жүргүзүү тартиби менен тажрыйбалуу кызматкерлердин таанышуусуна негизделип, Казакстандын тамак-аш өнөр-жай ишканаларында ФНТны тажрыйбалык колдонуунун негизинде өнөр-жай мекемелеринин функционалдык-нарктык талдоонун өнүгүүсүндө келечектүү багыттар аныкталган;

- адистерге ФСАны иш жүзүндө колдонуу боюнча белгилүү бир көндүмдөрдү алуу мүмкүнчүлүгү берилди жана алардын өндүрүш эффективдүүлүгүнүн жогорулоосу менен байланышын көрсөттү.

Изилдөөнүн тажрыйбалык мааниси. Изилдөөнүн мааниси иштин теориялык жана методологиялык жыйынтыктары тажрыйбалык чечимдер жана сунуштарга чейин иштелип чыкканында. Диссертациянын негизги жоболору тармактын мекемелеринин тажрыйбалык ишмердүүлүгүнө ФОЭСтин талаптарына ылайык бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоону киргизүү жана жакшыртуу учурунда колдонууга болот. Жогорку окуу жайларында функционалдык-нарктык талдоо, эсеп-кысап жана аудит боюнча окуу программаларын иштеп чыгууда, окуу-методикалык куралдарды чыгарууда, лекциялык жана практикалык сабактарды өтүүдө; илимий мекемелер тарабынан талдоонун алдынкы ыкмаларынын бири катары эсеп-кысаптын, аудиттин жана функционалдык-нарктык талдоонун өнүгүү процесстерин изилдөөдө колдонууга мүмкүн.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөө авторго республиканын тамак-аш өнөр-жай ишканалары үчүн, ошондой эле лекциялардын курсу, практикумдар жана Аль-Фараби атындагы КазУУнун студенттери, квалификациясын жогорулатуу факультетинин угуучулары, иштеп жаткан бухгалтерлер үчүн ФОЭС жана ФЭС методикасына жана талаптарына толук жооп берген теориялык, аналитикалык жана жалпы иштеп чыгууларды сунуштоого мүмкүнчүлүк берди.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Автор тарабынан алынган натыйжалар, сунуштар тармактагы ишканаларда эсеп-кысап, талдоо жана аудит системасын жакшыртуу боюнча иш чараларды иштеп чыгууда

олуттуу векторлук чечимдердин деңгээлине жетүүгө жана тажрыйбалык колдонуу мүмкүндүгүн алат.

Изилдөөнүн апробациясы жана натыйжаларын колдонуу. Диссертациялык иштин негизги теориялык жана тажрыйбалык жоболору эл аралык илимий-практикалык конференцияларда билдирүүлөр жасалган жана бекитлген: «Улуттук экономика өнүгүүнүн глобалдуу векторунда», (Алматы, 2005 г.), «Казакстандын улуттук атаандаштыка туруктуулугу:» теория, практика, келечек», (Алматы, 2006 г.), «Казакстандын жана Орто Азиянын экономикасынын ар тараптуу ыкчам модернизацияланышы: бүгүн жана келечекте», (Алматы 2007 г.), «Казакстандын экономикасынын атаандаштыка туруктуулугу: ыкчам модернизация жана корпоративдик түзүлүш», (Алматы, 2008 г.), «Казакстан Республикасынын экономикасында инновациялык активдүүлүктүн жогорулоосунун финансылык механизми», (Алматы, 2009 г.), «Глобалдуу экономикалык процесстердин туруксуздук шарттарында инновациялык өнүгүүгө», (Алматы, 2010 г.), «Мамлекеттин экономикалык өнүгүүсүнүн жаңы парадигмасы: интеграция, индустриализация, инновация», (Алматы, 2011 г.), «Глобализация шарттарында адам ресурстарынын өнүгүү келечеги», (Алматы 2012 г.), «Дүйнөлүк илим жана заманбап коом: экономиканын, социологиянын жана укуктун актуалдуу маселелери», (Саратов, 2013 г.), «БС жана БЭМдин алкагында экономикалык маселелерди жөнгө салуу: тажрыйба жана көйгөй», (Алматы, 2013 г.), «Бажы союзунун жана Бирдктүү экономикалык мейкиндиктин алкагында экономикалык маселелерди жөнгө салуу», (Алматы, 2013), «Эсеп-кысап, аудит жана талдоо: заманбап илимдин теориялык жана тажрыйбалык өнүгүү аспектилер», (Алматы, 2014), (Алматы, 2014), «Заманбап коомдо социалдык-экономикалык системалардын өнүгүүсүнүн актуалдуу маселелери», (Саратов, 2014), «Казакстандын туруктуу өнүгүүсүнүн фактору катары Евразиялык экономикалык интеграциянын келечеги», (Алматы, 2015), «V Евразиялык экономикалык биримдик: эсеп-кысап, талдоо жана аудит системаларынын шайкештик маселелери», (Чолпан-Ата, 2014), «ЕАЭБ мамлекеттеринин экономикасынын эсеп-кысбынын жана аудитинин жана интеграциясынын эл аралык стандарттары: тажрыйба жана келечек», (Чолпан-Ата, 2016).

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары «Баян-Сулу» АКсынын, «АзияАгроФуд» АКсынын, «KazFoodproducts»тун тажрыйбалык ишмердүүлүгүндө апробацияланган жана киргизилген. Мындан сырткары изилдөөнүн кээбир жыйынтыктары Аль-Фараби атындагы КазУУнун «Эсеп-кысап жана аудит» адистиги боюнча бакалавр жана магистрлерди даярдоодо колдонулат.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы.

Автор тарабынан изилдөө темасы боюнча көлөмү 180 басма табактан турган 85тен ашык эмгек жарыяланган, анын ичнен 29 эмгек Казакстан

Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы көзөмөл жана аттестация боюнча билим жана илим тармагы сунуштаган журналдарда, Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан сунушталган журналдарда 2 макала жарыяланган, 3 макала Thomson Reuters компаниясынын маалыматтык базасы боюнча Life Science Journal нөлдүк эмес импакт-факторго ээ, же Scopus маалыматтар базасына кирген журналында жарыяланды, 5 эмгек РАИИ (РФ тышкары) индекстөө системасына кирген басылмаларда жарыяланган, 4 макала РАИИ КРнын индекстөө системасына кирген басылмаларда жарыяланган, 2 макала РАИИ КРнын индекстөө системасына кирген басылмаларда жарыяланган жана 23 башка басылмаларда.

Диссертациянын логикалык түзүлүшү жана көлөмү коюлган милдеттерди чечүү менен катар изилдөө максатынын ишке ашырылышын чагылдырат. Иш киришүүдөн, төрт главадан, корутундудан, 206 булактан турган библиографиялык тизмеден, машинкага басылган 276 беттеги тексттен, 35 таблицадан, 19 сүрөттөн жана бир нече тиркемеден турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Диссертациялык изилдөөнүн биринчи **«Бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоонун теориялык жана методологиялык аспектилери»** аттуу главасы Казакстан Республикасында тамак-аш өнөр-жай ишканаларында аудитордук текшерүүнүн методологиясы жана талдоонун методологиялык аспектилери, бухгалтердик эсептин эл аралык стандарттар менен айкалышуусунун теориялык негиздерин аныктоого жана ачууга арналган. Тармактык бухгалтердик эсептин теориясы жана тажрыйбасынын байланышы талданган жана багытты жакшыртууга негиздеме берилген. Республиканын тамак-аш өнөр-жайынын заманбап абалы жана өнүгүү келечеги ачылды.

Бухгалтердик эсеп тажрыйбалык зарылчылыктан улам узак убакыт бою колдонмо илим катары эсептелген. Белгилүү бир учурларда ушундай абал болгон, брок, буга макул болуу диспропорция мыйзамы болуп калды. Бир жагынан алганда, тажрыйбада кабыл алынган мыйзам теориялык негизге ээ эмес, - деп айта албайбыз, анткени, эсепке алуунун түрдүү жыйындысы теориялык негизди түзөт. Биздин оюбуз боюнча, бухгалтердик эсеп теориянын жоктугу менен эмес, бири-бири менен ар дайым шайкеш келбеген, толук жана толук эмес көп сандаган теориялардын болуусу менен мүнөздөлөт.

Бухгалтердик эсепке калыптанган, жакында пайда болгон жана сунушталган тажрыйбалык процедуралардын жардамы менен баалоого мүмкүн болгон иреттүү теория жетишпейт. Бухгалтердик эсептин теориясынын жана анын тажрыйбасынын ортосунда белгилүү бир байланыш бар: теория бухгалтерлер эмне кылгандыгын, же эмне кылары жөнүндө толук кандуу түшүнүк берүүгө багытталган.

Республикада XX кылымдын 90-жылдарында казакстандык эсеп-кысапты батыштык эсеп-кысапка айландыруу аракеттери жасалып келген жана жасалууда. Казакстандык экономисттер бул маселе боюнча «Биздин нормативдик документтердин, китептердин жана окуу программаларынын мазмуну американыкына жакындаса да, жалпысынан бухгалтердик массанын ойу мурунку калыбында калыдууда», деп туура жазышууда [3.13-б.].

Бухгалтердик эсептин теориясын изилдөөгө арналган эмгектердин арасында бирдиктүү ой жок. Стерлинг, Бухгалтердик эсептин теориясын – эсеп-кысапты баалоо, чечимдерди кабыл алуу ыкмалары жана көзкарандысыз ойлорду бириктирген мисалдар катары чагылдырат [6].

Керлингтердин аныктамасы боюнча «теория өзгөрүүлөр боюнча ойду калыптандырат, бул өзгөрүүлөр боюнча системаны калыптандыруу, түшүндүрүү жана божомолдоо мүмкүн, ошондой эле теория аныктамалардын, концепциялардын жана принциптердин байланыштуу жыйнагы болуп эсептелет» [5. с. 11].

Биз батыш теоретиктеринин ойуна кошулабыз жана аны тереңдетип, бухгалтердик эсептин төмөндөгүдөй аныктамаларын келтиребиз: бухгалтердик эсеп, анын табиятын изилдөө үчүн жалпы багыттар системасын түзгөн концептуалдык, гипотетикалык, прагматикалык принциптердин жыйындысы. Бул аныктамага ылайык бухгалтердик эсептин теориясынын негизги максаты, эсепке алуу тажрыйбасын баалоо жана өнүктүрүү үчүн негиз боло алган түрдүү принциптердин системасын сунуштайт. Ошондой эле кеңири аныктама берилген, б.а. теориянын салттуу ойу менен катар, тажрыйбаны өнүктүрүү жана баалоо үчүн ага таянып эсептин тажрыйбасын түшүндүрүү жана божомолдоого мүмкүн.

Бүгүнкү күнү, б.а. чыгармачылык көз караш менен экономикалык категорияларды кайра карап чыгуу убактысы келгенде, бухгалтердик эсептин теориясынын жана тажрыйбасынын маанилерин тактоо зарылдыгы келди. Бул маселенин актуалдуулугу эсеп системасына байланыштуу илимдин кыртышындагы талкууларда, китептерде, илимий эмгектерде жана башка маалымат тарда мурунку түшүнүктөргө байланыштуу бекемделет деп ойлойбуз.

Токсонунчу жылдардын башында Казакстан базар экономикасына өткөн мезгилде мамлекетте бухгалтердик эсепти реформалоонун актуалдуулугун аныктаган. Ата мекендик бухгалтердик эсеп бүтүндөй Казакстандын экономикасынын реформасын жана эсептин мазмунуна болгон талаптардын өзгөрүүсү чагылдырып, жакшырышы керек эле. Эсептик маалыматын түрдүү колдонуучулар үчүн маалыматтык система катары экономиканы реформалоо бухгалтердик эсептин ролун кеңейтүүгө алып келди.

Ата мекендик окумуштуулардын көпчүлүгү Казакстанда ФОЭСке ылайык бухгалтердик эсепти реформалоо ойун колдогонуна жана бул багыт

Мамлекеттик Программа менен бекитилгенине карабастан, бул иш кандай шартта ишке ашышы керектиги жөнүндө талаштар пайда болууда.

Бул маселе боюнча экономикалык адабиятта камтылган ойлогорго сын көз караштын жана системалаштыруунун, ошондой эле Казакстанда экономикалык абалдын талдоосунун негизинде, Казакстанда бухгалтердик эсепти реформалоо меселеси боюнча жеке көз карашыбызды түзөбүз.

Биринчиден, бухгалтердик эсептин жаңы улуттук стандарттарын иштеп чыгуу маселелеси. 90-жылдардын башында Казакстандагы болгон союздук стандарттар командалык-административдик экономиканын өзгөчөлүгүн чагылдырган жана жаңы шарттарга шайкеш болгон жок. Ошентип, бухгалтердик эсептин жаңы стандарттарын түзүү зарылчылыгы пайда болду. Ошондуктан суроолор пайда болууда: чындыгында эле аларды «нөлдөн» баштап иштеп чыгуу керекпи, же аларды бираз гана өзгөртүп, эскисин бир кыйла сактап калуу мүмкүнбү.

Экинчиден, 90-жылдардын башынан баштап Казакстанда бухгалтердик эсепти реформалоо – бул бухгалтердик эсептин эл аралык шайкеш келүүсүнүн башталуусунун артындагы процесс. Казакстандын өнүгүүсү башка мамлекеттерден обочолонуп өтпөгөнү айкын, анын бухгалтердик эсебин реформалоо да, тиги же бу шартта жалпы дүйнөлүк процесске сиңүүсү керек. Суроолор пайда болууда: Казакстан бухгалтердик эсепти аймактык стандартташтырууда тиги же бу системага кошулуусу керепи, же ал ФОЭСтин карманышы керекпи.

Казакстан Республикасында тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсепти реформалоодо дүйнөлүк тажрыйбаны колдонуу зарыл, ошол эле учурда, эл аралык деңгээлде бухгалтердик эсептин глобалдуу шайкештик процессине башка мамлекеттер сыяктуу эле Казакстандын да кирүүсү керек.

Казакстанда ФОЭСке ылайык бухгалтердик эсепти реформалоодо кыйынчылыктар да болду, ФОЭС бухгалтериянын салттарын жана өнүккөн базар экономикасынын шарттарын чагылдырат. Базар экономикасы Казакстан үчүн жаңы багыт. Белгилүү бир учурда Европалык Коомчулукка кошулуу мезгили, бирок, мындай бир катар себептерден бул процесс татаал: жогорку деңгээлдеги инфляция, төмөнкү эмгек өндүрүмдүүлүгү, жумушсуздук, этникалык тирешүү, колдонуучулардын маалыматтык суроо-талабына бухгалтердик эсеп системасынын багытынын жоктугу ж.б. болот.

Бухгалтердик эсепке болгон талаптарды күчөтүүчү башка шарттардын да, бүгүнкү күндүн маанилүү зарылчылыктары менен байланышкан кайра куруунун бир кыйла кеңири спектри бар. Алардын ичинен болуп жаткан кубулуштардын динамикасы, көптөгөн чарбалык процесстер материалдык дүйнөдө жалпы мыйзамдарга баш ийип, ал эми экономиканын түрдүү тармактарында өзгөчө айырмачылыкка ээ. Ошондуктан, туура жана бирдиктүү түшүнүүгө өбөлгө болгон финансылык отчеттуулуктун эл аралык

стандарттарына ылайык бухгалтердик эсепти уюштуруунун илимий-теориялык негиздерин билүү жана аларды тажрыйбалык ишмердүүлүктө колдонуу маанилүү.

Базар мамилелерине өтүү, приватизация процесси, экономиканы башкаруу структурасынын өзгөрүшү, тармактык министрликтерди жоюу жана алар менен байланыштагы ведомстволук көзөмөл системасы аудиттин өнүгүүсүнө өбөлгө түздү.

Аудит – илимдин жаңы тармагы жана биздин мамлекетте тажрыйбалык ишмердүүлүк катары жакында гана пайда болду, мындан ары теориялык жана тажрыйбалык маселелерди изилдөө зарылчылыгы келип чыкты.

Көпчүлүк экономисттердин оюу боюнча аудит – ревизиялык ишмердүүлүк. Кээ бир экономисттердин оюу боюнча «аудит, чарбачылык субъекттин финансылык отчеттуулугунун көзкарандысыз экспертизасы жана талдоосун көрсөтөт», ал эми «заманбап түшүнүдө – колдонуудагы мыйзамдарга ылайык чарбачылыктын жана менчиктин ар кандай түрлөрү менен ишканаларда финансылык отчеттуулукту жана бухгалтердик эсепти жүргүзүү процессин текшерүү».

Бул учурда, биздин оюубуз боюнча негиз катары аудиттин милдети алынган жана анын максаты белгиленди – менчиктин ар кандай түрлөрүндөгү ишканалардын эсеп-кысабын жана финансылык отчеттуулугун жүргүзүүнү текшерүү. Ошону менен катар, аудит эсеп-кысапты жүргүзүүнү жаа финансылык отчеттуулукту түзүүнүн текшерүү менен гана чектелбейт. Аудит ишканалардын ишмердүүлүгүнүн айрым бир жактарын изилдөөгө, бухгалтердик эсепти жүргүзүүдө жардам көрсөтүүгө, ишканалардын ишмердүүлүгүн талдоого, анын өнүгүүсүнүн божомолдоого, кабыл алынып жаткан башкаруучулук чечимдерди баалоого жана негиздөөгө багытталуусу мүмкүн.

Заманбап экономикалык адабиятта «аудит» жана «ревизия» түшүнүктөрү көп учурда окшоштурулат. Биринчиден, аудит, финансылык отчеттуулук абалындагы ревизия жана чарбалык операцияны жүргүзүү мыйзамдуулугундагы ревизия менен окшоштурулат, ал эми экинчиден, мамлекеттик финансылык көзөмөлдүн бир түрү катары каралат. Биздин көз карашыбыз боюнча мындай ыкманы иштиктүү деп эсептөөгө болобу, анткени ал финансисттин – үстүрүн жана расмий көз карашына багытталган. Ошондой эле казакстандык аудиттин тажрыйбасын жөнөкөй түшүнүү жөнүндө далилдейт жана ата мекендик ишкерчиликтин чыныгы суроо-талаптарын четке кагат. Ошону менен бирге аудитордук ойдун талданган багыты – мыйзам ченемдүү көрүнүш. Анткени, Казакстанда аудит калыптануу мезгилинде, анын теориясы чет элдик аудиттин биринчи эволюциялык этабынын теориялык ойунун жана советтик текшерүү менталитетинин таасиринде калды.

Бул маселе боюнча көптөгөн авторлордун изилдөөлөрү менен таанышып, К.Ш. Дюсембаев берген түшүнүктү кээ бир түзөтүүлөр менен

кабыл алууга макулбуз, себеби, маанисин өзгөртпөйт, бирок, предметтин маанилүүлүгүн тактайт жана аудитордук текшерүүнүн объектисинин чектерин кеңейтет. Ошентип, биздин оюбуз боюнча аудит – экономикалык иш аракеттерди жана окуяларды, алардын ишенимдүүлүгүн аныктоо максатында көзкарандысыз текшерүү, ошондой эле кардарларды кызыктырган маселелер боюнча кеңеш берүү жана башка аудитродук кызматтарды көрсөтүү.

Тамак-аш өнөр-жай мекемелеринде аудитродук текшерүүнүн негизги өзгөчөлүктөрүнүн бири өндүрүшкө чыгарылып салган материалдык ресурстарды баалоонун тууралыгын текшерүү, анткени материалдар түрдүү булактардан келип, алардын баштапкы калдыктары, сатып алынгандагыга салыштырмалуу баасы башка болушу мүмкүн.

Базар экономикасынын шарттарында дүйнөлүк рынокко чыгуу, өндүрүлгөн продукцияны жакшыртууга багытталып, ири топтомдогу иш чараларды ишке ашыруу каралган. Туура башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу үчүн экономикалык талдоонун ыкмаларын гана колдонуу зарылчылыгы пайда болобостон, экономикалык илим тарабынан иштелип чыккан ыкмалар, функционалдык-нарктык талдоо да (ФНТ), тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында колдонулат.

Салттуу талдоодон айырмаланып функционалдык-нарктык талдоо негизги өзгөчөлүктөргө ээ.

Функционалдык-нарктык талдоонун теориясын изилдеп жатып, ФНТнын башка талдоонун ыкмаларынан айырмачылыгы, чыгымдардын функция жана сапат менен байланышында, ал эми алынган натыйжасыз өздүк нарктын төмөндөөсүнүн жүрүшүндө.

Функционалдык-нарктык талдоонун максаты колдонуучу үчүн жана аларды ишке ашырууда чыгымынын ортосунда оптималдуу мамиле учурунда объекттин пайдалуу функцияларын өркүндтүү.

Биздин оюубуз боюнча, ФНТнын түпкү максаты, кардардын жана өндүрүүчүнүн көз карашы боюнча үнөмдүү, алардын сапаттык өлчөмүн жакшыртуу же сактоодо өндүрүүчүнүн жана кардардын чыгымдарын азайтуу, тиги же бу тажрыйбалык чечимдердин варианттарын табуу болуп саналат.

Биздин көз карашыбыз боюнча, функционалдык-нарктык талдоо боюнча теориялык иштерди үч багытка бөлүүгө болот:

- жаңы татаал системалардын функциясын камсыздоо концепцияларын жана принциптерин, мамлекеттик масштабдагы системалар жана экономиканын тармактары менен иштерди табуу.

- өндүрүштүн, башкаруунун, технологиялардын ж.б. белгилүү бир түрлөрүн изилдөө.

- жасалган же жасалып жаткан буюмду, түйүндөрдү, бөлүктөрдү ж.б. изилдөө.

Биз ФНТны колдонуунун негизги багыттары катары тамак-аш өнөр-жай ишканаларында өндүрүлгөн продукцияны өндүрүүнү жогорулатуу, наркын, эмгек өндүрүмдүүлүгүн, убакытты төмөндөтүү жана сапатын жогорулатууну бөлүп көрсөттүк.

Мекемеде өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу үч баскычтан турат.

Биринчи баскычта аларды аткаруу эффективдүүлүгүн жогорулатуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо үчүн функцияларын талдоо жүргүзүлөт.

Экинчисинде – өндүрүштүк эмес чыгымдардын себептерин жана аларды жоюу жолдорун аныктоо.

Үчүнчү баскычта өндүрүмдүүлүктү жогорулатуу үчүн ишканада мониторинг жана керектүү өзгөрүүлөрдү жүргүзүү аткарылат.

Тамак-аш өнөр-жайы – экономиканын стратегиялык тармактарынын бири. Бул тармактын өнүгүү деңгээли калктын жашоого жөндөмдүүлүгү менен аныкталат жана баардык мамлекеттердин азык-түлүк коопсуздугу маанилүү бөлүгү болуп эсептелет.

КР УЭМдин статистика боюнча комитетинин маалыматы боюнча 2016-жылы тамак-аш өндүрүү боюнча ишканалардын саны 1776 бирдик, тамеки өндүрүү боюнча 3 бирдикке өскөн, ал эми суусундуктарды өндүрүү боюнча өзгөргөн жок (1-сүрөт). 2016-жылдын аягына Республиканын өндүрүш продукциясынын жалпы көлөмүндө тамак-аш өндүрүшүнүн үлүшү 9,5% түзүп, дүйнөлүк чен боюнча салыштырмалуу анча чон эмес көрсөткүч болуп саналат. Мисалы, бул көрсөткүч Россияда 20%дан ашык, Белоруссияда 27,3%. Бул ата мекендик тоо-кең тармагында (51%) экономиканын курамында салыштырмалуу өнүгүү менен байланыштуу.

1-сүрөт. 2012-2016-жылдары иштеп жаткан тамак-аш өнөр-жай ишканаларынын саны бирдик.

Булак: КР УЭМдин статистика боюнча комитети, РА ААФБнын талдоосу

Тамак-ашты өндүрүү көлөмү оң динамиканы көрсөтүп, 2016-жылы 1,3 трлн тенгени түздү (учурдагы - 322,49/\$1), 2015-жылга караганда 24,2%дан ашык.

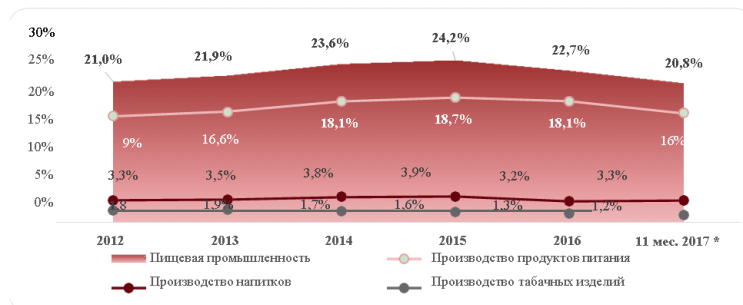
Өнөр-жай боюнча дал келген көрсөткүчтөр жалпысынан, 2007-2016-жылдары тамак-аш өнөр-жайынын өнүгүүсүн мүнөздөгөн негизги көрсөткүчтөр 1-таблицада көрсөтүлдө.

1-таблица. 2007-2016-жылдар үчүн өнөр-жай жана тамак-аш өнөр-жайы үчүн негизги көрсөткүчтөр.

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Өнөр-жай өндүрүшүнүн индекси, өткөн жылга карата % да										
Баардык өнөр-жай	107,1	106,2	102,6	102,7	109,6	103,8	100,7	102,5	100,3	98,4
Анын ичинде тамак-аш өнөр-жайы	108,7	110,7	109,4	117,0	109,5	100,7	102,5	105,6	103,8	100,8
өнөр-жай ишканаларынын саны, баардык өнөр-жай	13305	13394	12065	11329	11252	11441	11807	11843	11296	11619
Анын ичинде тамак-аш өнөр-жайы	5151	4868	4574	4401	4059	2263	2219	2180	1760	1776
өнөр-жай өндүрүшүнүн кызматкерлеринин саны, миң адам										
Баардык өнөр-жай	671,2	597,4	600,9	617,6	638,1	671,4	693,2	705,9	694,1	657,3
Анын ичинде тамак-аш өнөр-жайы	69,4	60,8	63,3	66,5	67,0	63,3	55,5	31,1	43,2	48,6
Эскертүү – статистикалык жылынааманын маалыматы боюнча түзүлдү										

Бүгүнкү күнү, улуттук нормаларга ылайык калктын негизги азык-түлүк тобундагы муктаждыгы ата мекендик өндүрүштүн эсебинен камсыздалат.

КР статистика боюнча Комитетинин маалыматы боюнча 2014-2016-жылдары мамлекеттик кайра иштетүүчү өнөр-жайынын курамында тамак-аш өнөр-жайынын жылдык орточо үлүшү 23-24%ды түзгөн. Азык-түлүктү өндүрүү боюнча кайра иштетүү өнөр-жай тармактарынын салыштырма салмагын бөлүштүрүү 2017-жылдын 4 кварталынын башында суусундуктар 16,3 %, тамеки продукциясы 1,2% түздү, буларды 2-сүрөттөгү маалыматтар тастыктайт.

2-сүрөт. 2012-2016-жылдары жана 2017-жылдын 11 айына КРнын кайра иштетүү өнөр-жайнын жалпы көлөмүндө тамак-аш өнөр-жай тармактарынын салыштырма салмагы % менен.

Булак: КР УЭМдин статистика боюнча комитети, РА ААФБнын талдоосу

Казакстан Республикасында 2005-2016-жылдары негизги тамак-аш түрлөрүн өндүрүүнү мүнөздөгөн көрсөткүчтөр 2-таблицада берилди.

2-таблица. 2005-2016-жылдар үчүн (тонна менен) Казакстан Республикасында негизги тамак-аш түрлөрүн өндүрүү.

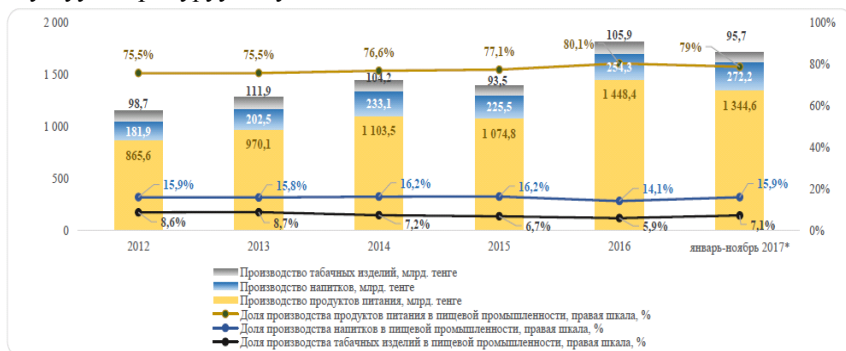
Аталышы	2005	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Эт жана эт азыктары	67522	68815	85625	91412	164934	188058	2102683	218868	228277
Эттен консервалар	1446	1869	2659	3179	7213	9394	9080	8773	9535
Колбаса азыктары	22658	23057	52506	30759	49785	57397	60071	59645	58036
Балык, бышырылган жана консерваланган	22724	23869	28329	26984	34486	32311	28007	32847	34081
Пахта майы	27113	28504	38395	38269	20530	23430	21769	18119	11617
Тазаланган жана тазаланбаган күн карама майы	63908	70556	57559	66800	234983	292609	2280820	329394	290284
Маргарин	22658	25189	26893	25756	51856	52795	56681	57999	57772
Сүт жана каймак, суюк	148019	154412	179673	225816	338505	372500	440347	472866	453646
Сүт жана каймак катуу түрдө	2138	2604	4277	4444	2880	1794	2402	3080	3425
Сары май	10566	13040	19736	18596	14577	12245	14075	18794	16564
Сыр жана быштак	11189	13033	14952	17042	17595	19177	22120	22211	30104
Ун миң тонна	2122	2126	2755	2849	1093,4	1076,9	994,8	928,2	880,5
Нан, жаңы бышкан	517623	536235	564816	588561	731689	721673	742521	726075	721995
Кум шекер	480255	542586	528781	490247	271536	173026	356867	374717	283818
Шоколад жана кондитер азыктары	48340	51932	69772	74676	102437	96385	93361	101139	76471
Макарондор (кесме)	72009	79228	85092	104148	145708	145025	147191	152465	146226
Эскертүү – статистикалык жылнааманын маалыматы боюнча түзүлдү									

2-таблицада көрсөтүлгөндөй 2005-жылдан баштап тамак-аш өнөр-жайы жакшы өнүгүүнү көрсөтүп, өндүрүш деңгээлин акырындап калыбына келтирүүдө. Баардык түрлөр боюнча тамак-аш продукциясын өндүрүү жогорулады, мисалы, 2005-жылга салыштырмалуу 2016-жылы эт өндүрүү 160755 тоннага жогорулаган, сүт өндүрүү 305627 тоннга, кондитер азыктары 28131 тоннга, макорон азыктары (кесме) 74217 тоннга жогорулаган.

2016-жылдан баштап тамак-аш өнөр-жайынын жалпы көлөмү 1 808, 6 млрд. тенгени түздү, б.а. 30%га жогорулады. 2017-жылдын 11 айына тамак-аш өнөр-жайынын өндүрүшүнүн көлөмү 1 712 млрд. тенгени түздү (3-сурет).

Жалпысынан мамлекеттин потенциалы ички азык-түлүк рыногунун туруктуулугун толугу менен камсыздоого, аны жеткиликтүү тамак-аш менен толтуруу кепилдиги жана экологиялык таза азыктар менен тышкы рынокко чыгууга мүмкүндүк берет.

Улуттук азык-түлүк коопсуздугун камсыздоо маселесин чечүүдө мамлекет тамак-аштын негизги түрлөрү менен өзүн-өзү камсыздоо көйгөйү олуттуу көңүл бурууга муктаж.

3-сурет. КРнын 2012-2016-жылдары жана 2017-жылдын 11 айына тамак-аш өнөр-жайынын өндүрүш тармактарынын көлөмү.

Булак: КР УЭМдин статистика боюнча комитети, РА ААФБнын талдоосу

Улуттук тамак-аш рыногунун талдоосунун жыйынтыктары аны жакшы калыптанбаган катары мүнөздөөгө мүмкүндүк берет. Анда суроо-талап жана сунуш туруксуз, өндүрүлгөн продукцияны сатуу жана аймак аралык соода системасы начар.

Буга байланыштуу тамак-аш рыногунун өнүгүү концепциясын сунуштайбыз, аны иш жүзүнө ашырууда бир нече баскычтар каралган.

Биринчи баскычта айыл чарба продукциясын сатуунун эффективдүү системасын калыптандыруу керек.

Экинчи баскычта ташууга мүмкүн болгон айыл чарба продукциясын сатып алуу жана сатуу боюнча аймак аралык байланыштарды өнүктүрүү. Бул баскычтын максаты минималдуу чыгымдар менен жогорку сапаттагы тамак-аш менен республиканын аймактарындагы калктын талаптарын толук канааттандыруу.

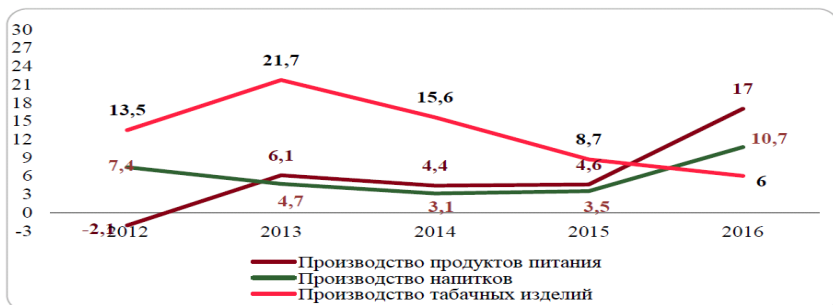
Үчүнчү баскычтын максаты казакстандын тамак-аш рыногун өркүндөтүп, импорт алмаштыруучу жана экспортко багытталган атаандаштыкка туруктуу өндүрүштү уюштуруу.

Тамак-ашка болгон суроо-талап төмөнкү ийкемдүүлүк менен мүнөздөлөт, өтө консервативдүү тармак катары айыл чарбасына да мүнөздүү. Ошол эле учуруда тамак-аш рыногундагы баалар өтө ийкемдүү жана өйдө-ылдый болууга дуушар. Бул, рынок экономикасынын теориясында мурун эле жакшы белгилүү, егер мамлекет продукциянын баасынын абалын жөнгө салууга таасир этпесе, ал өтө ийкемдүү болгондуктан, өндүрүш үчүн бузуучунун ролун аткарат. Казакстанда айыл чарбасын реформалоодо байкалган, азыр кризистин башталышы менен бул көрүнүш кайра башталды. 3-таблицадагы маалыматтар муну тастыктайт.

3-таблица. 2009-2016-жылдардагы Казак Республикасында азык-түлүк товарларына орточо баалардын динамикасы.

Продуктулар- дын түрү	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2016 в % к 2009 г 2016/2009*100%
Ун	78,6	129	91	99	111	114	131	133	169,0
Эт – уй эти	359,4	579	610	1081	1176	1186	1181	1177	327,0
Сүт	98,8	141	97	1114	124	133	140	168	170,0
Жумуртка	172,1	239	174	190	191	236	200	245	142,0
Балык	90,8	120,9	294	368	391	418	476	521	574,0
Макарондор (кесме), кондитер азыктары	66,7	81	151,8	167,5				202	303,0
Жашылча- жемиштер	58,6	78	120,5	130,67	135,2		151,5	169,3	289,0
Картөшкө	67,7	90	55	67	71	75	91	80	118,0
Эскертүү – статистикалык жылнааманын маалыматы боюнча түзүлдү									

3-таблицанын маалыматтарынан өткөн жылдардагы инфляциянын өсүүсү 6-8% болсо, 2016-жылы орточо 20-41% жеткен. 2016-жылы азык-түлүк товарларынын баасынын өсүүсү 0,6%га болуп, өткөн жылдын ушул мезгилиндегиге караганда 0,6 пайыздык пунктка жогору болду.

4-сүрөт. тамак-аш өнөр-жайында өндүрүүчүлөрдүн орточо бааларынын өзгөрүүсү.

Булак: КР УЭМдин статистика боюнча комитети, РА ААФБнын талдоосу

2016-жылдын октябрнда 2015-жылдын ушул эле айына салыштырмалуу акталган дан азыктарына баалар 24,8% жогорулады, кум шекер – 17,2%, балык жана деңиз азыктары – 13,4%, мөмөлөр жана жашылча-жемиштер – 13,3%, өсүмдүк жана жаныбар майларына, кофе, чай жана какао – 12,2%дан, алкогольдук ичимдиктер – 11,4%, нан жана ун азыктары – 10,9%, кондитер азыктары – 10%, нан – 9,7%, макарон азыктары (кесме) – 6,2%, сүт азыктары – 5,4%, ун – 4,7% жогорулады.

4-сүрөттөгү маалыматтар көрсөткөндөй 2013-2016-жылдары тамекигү болгон акциздик баанын жогорулоосунан тамеки продукциясына болгон орточо баалар төмөндөгөн.

Республиканын кондитердик тармагында ири өндүрүүчү «Баян-Сулу» АК болуп эсептелет. Өндүрүлгөн продукциянын керектөөчүлүк сапатын жакшыртууга көп көңүл бурат, өзгөчө өзүнүн азыктарынын сапат жана коопсуздук маселелерине. «Баян-Сулу» АКсы жыл саын сатуу көлөмүн жогорулатып турат жана бул көрсөткүч боюнча башка ата мекендик өндүрүүчүлөрдөн алдыда. Өсүп жаткан рынок шарттарында жана күчтүү атаандаштыкта компания туруктуу өсүүдө, кондитердик азыктарынын рыногунда ийгиликтүү өсүүнү көрсөтөт.

Казакстандын кондитердик компанияларынын баардыгы эле толук кубатуулукта иштебейт, ата мекендик өндүрүшчүлөрдүн ичинен өндүрүштүк кубаттуулукту колдонууда, 58% түзгөн жогорку көрсөткүчкө «Баян-Сулу» АКсы ээ, бул ар дайым ишкананын фирмалык азыктарына болгон суроо-талаптын жогору болуусун шарттайт.

Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында өнүгүү стратегиясы атаандаштык артыкчылыктарына багыталышы керек. Жогорку атаандаштык артыкчылыктарына патенттелген технология, өзгөчө товарлар жана

кызматтардын негизинде дифференциациялоо, персоналдын жокоргу профессионалдуулугу жана башка факторлор кирет. Өндүрүштүн туруктуу жаңылануусу жана инновациялык өсүү атаандаштык артыкчылыгын түзүү жана бекемдөөнүн маанилүү булагы болуп саналат.

Ошентип, мамлекеттин экономикасынын жана калктын жашоо деңгээлинин өсүүсү кондитер азыктарына болгон суроо-талаптын жогорулоосуна алып келет да, кондитер азыктарын өндүрүү көлөмүн жогорулатат.

Диссертациянын биринчи главасындагы жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде Казакстанда, анын ичинде дүйнөлүк тажрыйбаны колдонуу менен тамак-аш өнөр-жай ишканаларында бухгалтердик эсепти реформалоо, башка мамлекеттер сыяктуу эле Казакстанга да, эл аралык деңгээлде бухгалтердик эсепти дүйнөлүк шайкеш келүү процессине киргизүү.

Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр-жайынын өнүгүү стратегиясы изилденген жана анын өнүгүүсүнө таасир эткен факторлор аныкталды, продукциянын атаандаштыкка туруктуулугун жогорулатуунун негизи катары тамак-аш өнөр-жайынын индустриалдык-инновациялык өнүгүүсүнүн крестиги далилденди.

Экинчи **«Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына ылайык бухгалтердик эсепти уюштуруунун өзгөчөлүктөрү»** аттуу главада Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына өтүү маселеси жана аларды жакшыртуу жолдору, экономикалык туруктуулукту камсыздоо үчүн эсептик маалыматтын маалыматы жана ролу каралган.

Бүгүнкү күнү бухгалтердик эсеп саясат жана идеология сыяктуу улуттук чектөөлөргө ээ эмес. Ар бир коомдо эсептик маселелердин актуалдуулугу өзүнүн чечимин талап кылат. Азыркы учурда баардык мамлекеттер жана континенттер улуттук эсеп системасын салыштыруусу жана ал үчүн бардык күчүн жумшашы керек.

Ошондуктан эсептин теориялык түшүнүктөрүнүн ыкмалары жана методдору жөнүндө түрдүү мамлекеттердин көз караштарынын өзгөчөлүктөрү, бухгалтердик эсептин илимий методологиясы, ишин уюштуруу мындан аркы өнүктүрүүнү жана жакшыртууну талап кылат.

Экономиканы глобализация шартында жана аймактык экономикалык чөйрөнү, ошондой эле инвестициялык мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүдө жана эл аралык финансылык рынокту өнүктүрүүдө, маалымат технологияларын өнүктүрүүдө финансылык отчеттуулуктун шайкештиги өзгөчө мааниге ээ.

Анткени даяр продукция запаса (камдык) тиешелүү, запастардын бухгалтердик эсеби жана аларды финансылык отчеттуулукта чагылдыруу эл аралык стандарттарда ФОЭС (LAS) 2 «Запастар» катары берилет.

ФОЭС (LAS) 2 актив катары эсептелип, мындан ары запастарды сатуу убактысына жана тийиштүү кирешени аныктоого чейин запастарды эсепке

алуу тартибин тактайт, чыгымдардын көлөмүн аныктайт. ФОЭС (LAS) 2 сатуулардын таза баасынын мүмкүн болгон көлөмүнө чейин нарктын түрдүү төмөндөөсү менен бирге чыгымдарды аныктоо жана аларды мындан кийин чыгаша катары эсептөө боюнча тажрыйбалык көрсөтмөлөрдү берет. Ошондой эле, ал запастардын өздүк наркын аныктоо үчүн колдонулган өздүк наркты эсептөө ыкмалары жөнүндө түшүнүк берет.

Тамак-аш өнөр-жай ишканаларында продукциянын өздүк наркынын чыгымдарын эсепке алууну жана эсептөөнү уюштурууга мындай көтөгөн жагдайлар таасир этет: мекеменин ишмердүүлүгүнүн түрү, башкаруу структурасы, укуктук формалар, өндүрүштү уюштуруунун жана технологиясынын мүнөздөмөсү ж.б.

Мамлекеттин Президенти тарабынан келечекке маанилүү артыкчылыктар аныкталып, дүйнөлүк ааламдашуу шарттарында Казакстан Республикасынын экономикасынын атаандаштыкка туруктуулугун камсыздоо зарылчылыгы пайда болууда. Бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулук системаларынын эл аралык стандарттарга шайкеш келүүсү экономиканын атаандаштыкка туруктуулугунун негизги атрибуттарынын бири, ага өтүү тамак-аш өнөр-жай ишканаларына башкаруунун сапатын жана ички көзөмөлдү жогорулатууга, капиталга жеткиликтүүгө мүмкүндүк берет, ошондой эле ички жана тышкы кардарларды сапаттуу, ишенимдүү, салыштырмалуу маалымат менен камсыздайт.

Заманбап дүйнөлүк экономика үчүн эсептик маалыматтан рыноктун абалынын көзкарандуулугу актуалдуу.

Уюшулган жана эффективдүү рыноктун шарттары катары ачык-айкын маалымат жана финансылык туруктуулуктун каражаттары жөнүндө көптөгөн чет элдик окумуштуулар айтканын белгилеп кетебиз. Бирок, бул окумуштуулардын оюу боюнча, ачык-айкын финансылык маалымат керек, анткени, өзүнө өзү берилген рыноктор маалыматты ачуунун жетишерлик деңгээлин камсыз кыла албайт, себеби, маалыматты ачууда пайдасын жана чыгашаларын эсептейт, ал рыноктун катышуучуларынын талаптарына жооп бербейт. Биздин оюубуз боюнча, мындай көз караш рыноктук механизмдин теориясын түшүнбөстүк жана эсеп жана отчеттуулук системаларынын айкалышуусуна муктаждык жөнүндө айтат.

Х. Грюниг жана М. Коэндин [90;2с.] изилдөөлөрүндө чечимдерди кабыл алуу сапатын жогорулатуу жана тобокелдиктерди башкаруу жолдору менен ачык-айкын эсептик маалымат экономикалык көрсөткүчтөрдүн өсүүсүнө багытталган, бирок, тобокелдикти жана рыноктун көрсөткүчтөрүн өзгөртпөстүгү да белгиленген. Биздин оюубуз боюнча, бул көз караш негизделген эмес.

Биринчиден, инвестициялоо объектин тандоо жана баалоо ачык-айкын маалымат тобокелдиктерин башкарууну жеңилдетпестен гана, рынок

тобокелдигин б.а. конъюнктуранын тез жана күтүүсүз өзгөрүү мүмкүнчүлүгүн төмөндөтөт.

Экинчиден, рыноктун көлөмү өзгөрүүдө, себеби эспетик маалыматтын ачык-айкындыгы рыноктун конъюнктурасынын өзгөрүүсүнө жана конъюнктуранын өзүнө токтоо мамилеси маалыматтын түшүнүктүүлүгү жана жеткиликтүүлүгү катышпаган, факторлордун жыйындысы менен аныкталат.

Биздин оюбуз боюнча, экономикалык көсөткүчтөрдүн өсүүсү тобокелдикти башкаруу сапаты менен гана эмес, рынокто тобокелдик деңгээлинин төмөндөөсү менен да байланыштуу.

Рыноктун калыптануу шарттарында Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр-жай ишканалары үчүн актуалдуу маселелердин бири колдонуудагы бухгалтердик эсеп системасынын эл аралык финансылык отчеттуулук стандарттарына өтүү болуп саналат.

Бул процесс татаал жана узак. Бирок, иштин бир аз бөлүгү 1997-жылдан баштап аткарылды, анткен, тамак-аш өнөр-жай ишканаларында эсеп-кысап эл аралык финансылык отчеттуулук стандарттары боюнча уюштурулган.

Эл аралык тажрыйба ФОЭСке ылайык түзүлгөн отчеттуулук колдонуучулар үчүн жогорку маалыматтуулугу жана пайдалуулугу менен айырмаланып тургандыгын көрсөтөт. ФОЭСтин колдонуу отчеттуулуктун жаңы улуттук эрежелерин иштеп чыгуу үчүн убакытты жана каражаттарды бир кыйла кыскартууга мүмкүндүк берет. Бул стандарттар рынок экономикасынын шарттарында бухгалтердик эсепти жана отчеттуулукту жүргүзүүдө жетишерлик узак тажрыйбаны бекемдейт. Алар, түрдүү илимий мекетептердин өкүлдөрү, бухгалтер-практик жана бухгалтер-изилдөөчүлөрдүн бир нече муундарынын эмгегинин жана изденүүлөрүнүн жыйынтыгы катары калыптанган.

Казакстандын бухгалтердик эсебин жана отчеттуулугун эл аралык стандарттарга айкалыштыруу бухгалтердик эсеп боюнча адистердин деңгээлине, алардын квалификациясына жаңы талаптарды койот. Бухгалтердик эсепти жакшыртуунун бир багыты – автоматташтыруу деңгээлин жогорулатып, бухгалтердик маалыматтарды иштеп чыгуу жана каттоо программаларын иштеп чыгууну камтыйт.

Казакстандын бухгалтердик эсебин жана отчеттуулугун эл аралык эсептик стандарттарга айкалыштырууда бухгалтердик эсепти башкаруу системасын жакшыртууга негизги роль берилет. Ал мамлекеттик жөнгө салууну да (адатта Казакстандын Минфини аркылуу), коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүн да – бухгалтерлердин жана аудиторлордун ассоциациясы ж.б. камтыш керек. Мындай структураларда, бухгалтердик эсептин методологиясынын, оперативдүү кеңеш берүү, билим берүү жана лицензиялоо, профессионалдык этика бөлүмдөрүн, конференция, конгресстерди өткөрүү менен алектенген бөлүмдөрүн, эл аралык мамилелер, маалыматтык камсыздандыруу бөлүмдөрүн түзүү керек.

Инвесторлорду кызыктырган маалыматтын жеткиликтүүлүгү жана толуктугу эффективдүү башкаруу ишмердүүлүгүнүн кошумча продуктусу, бухгалтердик эсептин жана отчеттуулукту түзүүнүн оптималдуу негизи жана тартибинде негизделген. Бухгалтердик эсептин жана отчеттуулуктун алдынкы ыкмаларын колдонуу менен даярдалган зыяндуу, келечексиз ишкананын толук финансылык отчеттуулугу жаңы рынокторго кирүүгө жана жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачууга алып барбайт.

Буга байланыштуу бухгалтердик эсеп жана отчеттуулук системаларын ФОЭС менен реформалоо максаты бухгалтердик эсептин толук системасын түзүү, финансылык отчеттуулуктунун ишенимдүүлүгүнө жана аныктыгына жетүү үчүн тамак-аш өнөр-жай ишканалары пайдалуу маалымат түзүү үчүн шарттарды камсыздайт.

Эл аралык стандарттарга өтүүнүн стратегиялык, концептуалдык максаты – шарттарды түзүү аркылуу экономиканын тез өсүүсү жана өнүгүүсү үчүн Казакстан экономикасын эффективдүү иштеген дүйнө чарбачылык системасына өтүүсү, Казакстанды дүйнөлүк чарба жыйындысынын байланыштарына кирүүсү, эл аралык экономикалык интеграцияда катышуусу.

ФОЭСке өтүүдө чечүүчү бир катар маселелер бар – мыйзамдын башка тармактары менен ФОЭСтин макулдашуусунун жоктугу, эл аралык стандарттардын өзгөрүүлөрүнүн басылмаларынын кечигүүсү, квалификациялуу кадрлардын жетишсиздиги жана профессионалдык сертификациялоонун улуттук системасынын начарлыгы.

Салыктык максаттарда колдонуу үчүн бухгалтердик эсептин маалыматтары дайыма эле которууга иштеп жаткан мыйзам мүмкүндүк бербейт. Бул маселени Казак Республикасынын жаңы Салык кодекси жөнгө салат. «Көйгөлүү» мисалдар, активдердин кайра баалануусу жана баасынын түшүшү, алардын тиги же бу актив катары классификацияланышы, колдонуудагы валютаны жана пайдалуу колдонуу убактысын эсептөө. Жаңы Салык кодексинин жоболорун талдоо ФОЭС менен айкалыштырып, конфликттик жагдайларды аныктоо, салыктык текшерүүлөрдү жүргүзүү учурунда сөзсүз болот.

Биринчи кезекте, мындай жагдайларга төмөнкүдөй кырдаалдар себеп болот:

- ФОЭС кээ бир учурларда эсепке алуу объектилеринин ар кандай же альтернативдик мамилелерин божомолдойт жана кесипкөйлүк чечимди колдонууну талап кылат;
- ФОЭСтин активин эсепке алуу учурунда бул актив боюнча менчик укугун эске алуусу кабыл алынбайт, ал эми бул актив менен байланышкан тобокелдиктер жана сый акынын олуттуу бөлүгүн өткөрүп берүү негизделген ;

- ФОЭС белгиленген күндүн абалы боюнча ФОЭСке ылайык салык мыйзамынын бардык аракеттерин келтирүүсүн теңдештирүүгө мүмкүн болгон IAS тарабынан киргизилген өзгөрүүлөргө дуушар.

ФОЭСке өтүүнүн дагы бир көйгөйү ФОЭСке бул өзгөрүүлөрдү кабыл алуунун ортосунда бир кыйла болуп жаткан айырмачылык жана аларды Республикадагы расмий жарыялоосу болуп саналат. Кайрадан киргизилген стандарттардын келечекте киргизилүүчү стандарттардагы өзгөрүүлөрү каржылык отчет боюнча таасири тууралуу маалыматтарды ФОЭСнун талаптарына ылайык ачуу зарыл, анткени бул отчеттуулукту даярдоо алдында массалык ыңгайсыздыкты жаратат. Ошондой эле, анык каржылык отчеттуулукка кызыгуусу жок. ФОЭС боюнча түзүлгөн отчеттуулук ачыгыраак жана көптөгөн казак ишканалары өзүнүн отчеттуулугунун ачык-айкындуулугуна кызыкдар эмес.

Биздин пикирибиз боюнча, бухгалтердик эсеп системасын кайра өзгөртүүнүн акыркы жана дээрлик жалгыз максаты катары каржылык отчеттуулуктун эл аралык стандартын колдонууга өтүү үчүн, ага ылайык кабыл алынган кыйла кеңири тараган ыкма менен макул болууга болбойт. Ал Казакстандын иш жүзүндөгү чарбалык мамилелеринин жаңы түрүнө шайкеш эмес системаны түзүү болуп саналат.

2009-2016-жылдардагы күчүнө кирген жаңы ФОЭСте айыл чарба, мунай өндүрүү жана курулуштан тышкары экономикалык чөйрөдө колдонулган ФОЭС менен салыштырганда тамак-аш өнөр жайы мекемелеринде колдонуу ыкмалары боюнча кандайдыр бир өзгөрүүлөр жок. Ошондуктан, биздин сунуштап жаткан ыкма ФОЭС менен эч кандай айырмасы жок. Биз өзүбүздүн изилдөөбүздө азык-түлүк мекемелери үчүн жаңы атайын стандарттарды иштеп чыгуу максатын койбойбуз. ФОЭСти кайра иштеп чыгуу бул дүйнөлүк көйгөй, муну менен ФОЭС боюнча Кеңеш алектенет. Ошондуктан, тамак-аш өнөр жайы толугу менен анын бардык өзгөчөлүгүн эске алуу менен, биз ФОЭС боюнча Кеңешке сунуштарды колдонууну гана сунуштайбыз.

Бүгүнкү күндө, биздин пикирибиз боюнча, келечекте тамак-аш өнөр жайы ишканаларындагы бухгалтердик эсепти өнүктүрүүдө маанилүү маселелери болуп төмөнкүлөр саналат:

- жогорку окуу жайларынын финансы секторунун бухгалтерлеринин жана жаш адистердин квалификациялык деңгээлин жогорулатуу;

- ФОЭСти кабыл алуу маелелери боюнча жалпы жеткиликтүү окутуу, практикалык материалдарды жана документтерди жогорулатуу;

- жөнгө салынбаган ФОЭСтин, бирок алар тарабынан белгиленген концепциялар жана принциптеринин алкагында болгон казакстандын экономикасы менен мыйзамдарынын күчүнүн өзгөчөлүктөрүндө ишке ашырылып жаткан каржы мекемелеринин белгилүү бир иш аракеттерин эсепке алуу үчүн талаптарды иштеп чыгуу;

- "Адамдык факторду" кошпогондо, көзөмөлдөө системасынын ишенимдүүлүгүн жана каржылык отчеттун сапатына ылайык ФОЭС боюнча бухгалтердик эсепти автоматташтыруу жана каржылык отчеттуулукту түзүү деңгээлин жогорулатуу.

Ошентип, Казакстанда бухгалтердик эсептин бүт системасы сыяктуу эле, тамак-аш өнөр жай мекемелеринде да бухгалтердик эсеп өркүндөтүү жолунда баратат. Эң негизгиси, бухгалтерлер тамак-аш өнөр жайларынын өзгөчөлүктөрүнө ылайык бухгалтердик эсепти уюштура алышы, адистердин кесипкөйлүгү жана ФОЭСтин туура колдоно алуусу керек.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн негизинде Казакстанда, анын ичинде тамак-аш өнөр жай ишканаларында бухгалтердик эсепти реформалоодо дүйнөлүк тажрыйба колдонулат, ошондуктан көпчүлүк өлкөлөр сыяктуу Казакстан эл аралык деңгээлде бухгалтердик эсепти глобалдык шайкеш келтирүү процессине кошууга тийиш. Тамак-аш өнөр жай тармагында бухгалтердик эсептин уюштурулушун изилдеп, биз төмөнкүдөй жыйынтыкка келдик.

Тамак-аш өнөр жай ишканаларында бухгалтердик эсепти уюштуруу башка тармактардан айырмалаган татаал иш. Азыркы учурда бухгалтердик эсепти уюштуруу боюнча илимий-теориялык жана практикалык иш Казакстан үчүн гана эмес, мурунку бардык советтик мамлекеттердин мейкинди үчүн да жетишсиз. Бул жерде негизги маселе болуп, эсептик процесстин уюштуруу объектилери туура аныктоодо, башкача айтканда бухгалтердик эсепке уютурган жана жүргүзгөн эсептик аппарат – бул бухгалтерия болуп саналат. Чоң көлөмдөгү ишти аткарууда ал башка бөлүмдөрдүн курамынан чыга албайт жана өз алдынча түзүмдүк бирдигин түзөт.

Үчүнчү бап «Тамак-аш өнөр жай ишканасындагы аудиттик текшерүү жана анын өнүгүшүнүн келечеги» деп аталып, анда тамак-аш өнөр жай ишканаларындагы аудиттик көгөйлөр жана мекеменин өзгөчөлүктөрү, аудиттин эл аралык стандарттары жана тармактык ишканаларда аларды иш жүзүндө колдонуусу, тамак-аш өнөр жай ишканаларында аудит сапатын жакшыртуу үчүн жаңы технологияларды пайдалануусу каралат.

Ишкердик иш-аракеттердин жаңы түрлөрүнүн өнүгүшү жана калыптанышы менен менчиктин ар кандай формалары жана алардын өнүгүшүнүн келечеги чарбалык бирдиктин каржы-чарбалык иштери тууралуу ишенимдүү маалыматтарды алууга кызыкдар болгон юридикалык жана жеке жактардын чөйрөсүн кыйла кеңейтүүсү шартталган көзөмөлдөө системасы Казакстанда өзгөргөн. Бул жерде акыркы жылдары дүйнөлүк тажрыйбада колдонулган аудиттик текшерүү менен алектенген аудиттик фирмаларды түзүү муктаждыктары келип чыккан. Анын негизинде, эсептин ишенимдүүлүгү менен отчеттуулугунда мамлекеттин, ишкананын администрациясынын жана алардын ээлеринин өз ара кызыкчылыктары жатат. Биздин өлкөнүн борборлоштурулган башкаруу экономикасынын

пландаштырылган шарттарында көз карандысыз каржылык көзөмөлүндө керектөө жаралган эмес. Аны толугу менен ишкананын каржы-чарбалык ишинде кемчиликтери менен кыянат пайдалануулары, отчеттуулуктагы каталарды табуу жана күнөлүүлөрдү жазалоого багытталган ведомстволук жана ведомстволук эмес көзөмөлдөө системасына алмаштырылган.

Стандартта кесипкөйлүк иштин сапатын жөнгө салган аудиторлорго талаптар аныкталган, ошондой эле орчундуу учурларда аудиттин этикасына таптакыр зыян келтирбейт.

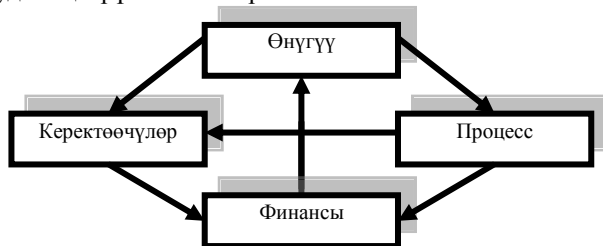
Тастыкталган дипломдуу коомдук бухгалтерлердин кесипкөйлүк жүрүм-турумдары эл аралык кодекске ылайык, аудитор кесиптин идеалдарын билдирүүчү жоболорду сакташы керек.

Биздин оюбуз боюнча, көрсөтүлгөн кесипкөй катары гана эмес, бирок идеалдуу талаптарын аныктаган аудитордун этикалык жүрүм-турумун жөнгө салуучу стандарттардын тобун максатуу түрдө иштеп чыгуу болуп саналат.

Аудитордук кызматтын сапатын көтөрүүнүн келечектүү багыты болуп, аудиторлорду даярдоо түзүмдөрүндөгү өзгөртүүлөр жана квалификациялык аттестаттарды берүү саналат.

«КРнын аудитордук иши жөнүндө» мыйзамында аудитордун квалификациялык аттестатын алуудагы окутууларды өткөрүү боюнча милдеттеринин көйгөйлөрүн чечүү чагылдырылган эмес. Биздин пикирибиз боюнча, мыйзамда көрсөтүлүүчү аудитордук кызматтын сапатын көтөрүү максатында, окутуу учурундагы угузулган сабактар жана сааттар тууралуу тастыктаманы алуу менен милдеттүү окутууну өткөрүүнү кайра карап чыгыш керек.

Аудитордук кызматтын сапатынын көзөмөлүн өнүктүрүүнүн келечектүү багыты болуп, келечекке багытталган сапаттын фирманын ички башкаруусун уюштуруу системасын, кадрдык курамдын квалификациясын тандоо жана көтөрүүдө ички фирмалык нормаларды, стандарттарды, ыкманы, бизнес-жол-жоболорун иштеп чыгуусун сактоо менен аудитордук уюмдардын башкаруусун туура уюштуруу саналат. Фирманын ички башкаруусун уюштурууда аудитордук мекемелердин жетекчилерине жана аудиторлоруна мамиле кылууда төңкөрүш жасоо керек.

5-сүрөт аудитордук мекеменин фирмалык ички башкаруусунун өз ара карым-катнаш аспектилеринин модели

Эскертүү - изилденген адабияттар негизинде автор тарабынан түзүлдү

КРнын мыйзамдарына, атап айтканда «Аудитордук иш жөнүндөгү» КРнын мыйзамына ылайык, аудит ушул мыйзамга жана аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык ишке ашат (мындан ары АЭС).

АЭСга ылайык аудитти жүргүзүү АЭСте каралган бардык талаптар менен сунуштарды аткаруу жана ЭФБ тарабынан иштелип чыккан жобого ылайык мааниге ээ болот.

Азыркы мезгилде тамак-аш өнөр жай ишканаларынын атайын стандарты жок болгондугуна байланыштуу тамак-аш өнөр жай ишканаларында алардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен бардык АЭСтин пайдалануу максатка ылайыктуу деп эсептейбиз.

Аудитордук иштин өнүгүшүндөгү эң чоң артыкчылыктар маалыматтардын сандык жана башка ири көлөмүн тез иштеп чыгуу жөндөмдүүлүгүнүн аркасында “ойдун күчү” деп аталган кеңири колдонулган жаңы технологияларды ачат. Диссертацияда тамак-аш өнөр жай ишканаларында аудитти өткөрүүдө заманбап программаларын колдонууну сунуштайт. Бухгалтердик эсептин маалыматтарынын аудитин электрондук түрдө өткөрүүнү колдонуу аудитти өткөрүүдөгү убакыт чыгымдарын бир кыйла азайтат, аны өткөрүү жана документтерди берүүнүн сапатын жогорулатат.

Рыноктук мамилелер чарбалык башкаруунун экономикалык ыкмаларынын ролун күчөтүүгө алып келет, тамак-аш өнөр жайы башкаруу системасынын анализинин жана курулушунун ыкмаларын кабыл алууну, калыптанып жаткан башкаруу концепциясын кайра карап чыгууну талап кылат. Ушуга байланыштуу ишканалардын чарбалык ишинин анализин жана тамак-аш өнөр жай ишканаларына тийиштүү ыкмаларды туура пайдалануу өзгөчө мааниге ээ.

Төртүнчү бап **«Тамак-аш өнөр жайы ишканасында талдоонун өзгөчөлүктөрү жана аларды жакшыртуу жолдору»** деп аталып, тамак-аш өнөр жайы ишканасынын иштеринин анализине арналат. Бул бапта тамак-аш өнөр жайы ишканасындгы анализдин өзгөчөлүктөрү берилген жана аларды жакшыртуу жолдору сунушталган, ошондой эле бюджетти түзүү жол-жоболору сунушталган.

Казакстандын тамак-аш өнөр жай ишканасынын иш тажрыйбаларын, экономикалык адабияттарды жана эл аралык тажрыйбаны изилдөө республикада колдонулган мекемелердин ишмердүүлүгүндө финансылык анализинин ыкмалары системалык мүнөздү алып жүрбөгөн өтө чоң коэффициенттин санын божомолдогонун көрсөттү.

Бүгүнкү шарттарга таянуу менен, башкаруу чечимдерди кабыл алуу үчүн негиз болушуна мүмкүн болгон, атап айтканда, сунуш кылынган көрсөткүчтөрдүн бөлүгүн гана колдонуу жетиштүү. Ошондуктан ишканалардын ишин баалоо логикасын сактоо зарыл.

Ошентип, биздин көз карашыбыз боюнча, ишкананын өнүгүшүнүн ийкемдүүлүк даражасынын баасын төмөнкүлөр түзөт;

- биринчи кезекте, балансты жоюудагы баанын негизинде финансылык абалдын жалпы анализи;

- экинчи кезекте, төлөм жөнжөмдүүлүгүнүн жана финансылык туруктуулуктун баасы, карыз жана өздүк каражаттардын катышы, жабуусу, жоюунун коэффициентеринин божомолдонгон эсеби, өздүк айландыруучу каражаттардын запастары (камдык) менен камсыз болуусу;

- үчүнчү кезекте, ренабелдүүлүктүн көрсөткүч анализи (бардык капиталдын рентабелдүүлүгү, сатуунун рентабелдүүлүгү, өздүк капиталдын рентабелдүүлүгү)

- аягында акыркы кадам болуп, ишкананын активдеринин мобилдүүлүгүн эсептеп чыгуу аркылуу ийкемдүүлүгүн, мобилдик каражаттардын жана финансылык туруктуулуктун манёвердүүлүгүн (жөндөмдүүлүгү), айланыш коэффициентерин аныктоо керек.

Ишкананын өнүгүшүнүн ийкемдүүлүгүнүн даражаларын баалоо болуп, ылайыктуу жана стратегиялык чечимдерди кабыл алуу үчүн тобокелчиликтин мүмкүнчүлүктөрүн жана даражаларын «тар чөйрөдө» көрсөтүү максатында ишкананын ишин ар тараптан изилдөө камтыйт.

Мындай талдоонун түрүн жүргүзүүдө өтө керектүү муктаждыктар шартталган: чыгымдардын алдында кирешелерди жогорулатууга жетишүүгө жол берилген факторлорду, киреше менен чыгашалардын ара катышы тууралуу билбей туруп, ишкана ишти жасай албайт.

Биздин көз карашыбыз боюнча, тамак-аш өнөр жайы ишканасынын өнүгүшүнүн даражасын жана ийкемдүүлүгүн баалоонун негизги максаттары болуп:

- коммерциялык иштин жыйынтыктарын объективдүү баалоо - стратегиялык планда коюлган өндүрүштүн экономикалык натыйжалуулугун жогорулатуу жана стратегиялык пландар коюлган максаттарга жетүү үчүн аларды тартууда пайдаланылбаган камдарды (резервов) комплекстүү көтсөтүү, ошондой эле эмгектин жыйынтыктары менен иштин сапатын материалдык жана моралдык өбөлгөлөө формалары жана системалары боюнча түзүү, баалоо;

- чарбалык системанын натыйжалуу иштешинин үзгүлтүксүз мониторинги, бюджеттин аткарылышын көзөмөлдөө, аларды тууралоо, өндүрүш процесстерин көзөмөлдөө жана өндүрүлгөн буюмдарды (продукция) сатуу, ошондой эле ишкананын жетишкендик өнүгүү стратегиясын камсыз кылуу максатында учурдагы ички өндүрүштүк резервдерди өз убагында киргизүү жана пайдалануу;

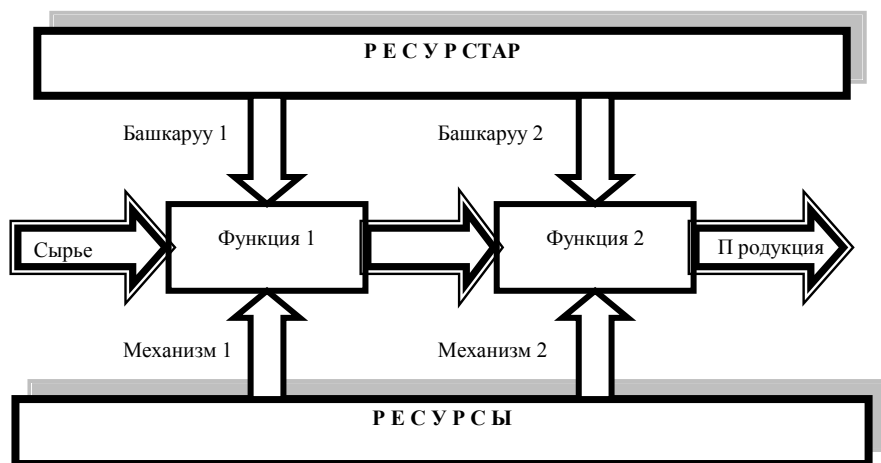
- өнүгүүнүн ийкемдүү моделинин түзүлүшүнүн негизинде, чарбалык ишти божомолдоо, миссиянын илимий негиздемесин, милдеттери, стратегияны тандоо, күтүлүп жаткан пландын аткарылышын баалоо.

Туура башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу үчүн рыноктук экономика шартында мекемелердин ишинин натыйжалуулугун жогорулатуу максатында, экономикалык талдоонун методдорун колдонуу керектиги келип чыгат. Экономикалык талдоонун багытарынын бири болгон жана буга жетүүгө мүмкүндүк берген функционалдык-нарктык талдоосу, эсеп жана аудитти жакшыртуу болуп саналат.

Биздин пикирибиз боюнча, функционалдык-нарктык талдоонун жардамы менен наркты, эмгек түйшүгүн, убакытты туруктуу кыскартуу жана ага жетишүү үчүн, мекеменин ишин кайра түзсө болот.

Биз ойубуз боюнча, функциоалдык модель - бул жана негизги функциянын жардамы менен эсептен чыгарылган продукциянын маңызын абстрактту формада (Бул түздөн-түз анын негизги функциясын өндүрүү максатын ишке ашырган), негизги функцияны аткарууда түрткү болуучу жана башка анын ой-ниетин кыйыр ишке ашыруучу функция. Объектинин функционалдык модели ушул функционалдык анализдин негизинде курулат.

Ресурстардын баасы АФСнын методунун алкагында изилдөөлөр кандай көрсөтөөрүн, тармактардын процесстеринин алкагында аларды пайдалануу орду боюнча эске алынат.

6-сүрөт – Процесстин схемалык модели

Тамак-аш өнөр жайы ишканасынын жетекчилиги өзүлөрүнүн чарбалык иштеринин жүрүшүндө күн сайын ишкананын ишинин учурдагы жана келечегине тийиштүү ар кандай чечимдерди кабыл алат. Чечим ар тараптуу талдоолордун негизинде кабыл алынат. Чечимдери, ошондой эле бизнес-план

аткаруу же иш жүзүндө аткаруу менен иш жүзүндөгү маалыматтар менен салыштыруунун негизинде кабыл алынат.

Базар экономикасынын шартында өзүнүн ишмердүүлүгүн учурдагы жана стратегиялык аспектиде алдын ала эле ийгиликтүү иштей турган уюмдге мекемени элестетүү кыйын. Чыныгы иш жүзүнө аша турган бизнестин келечегин буга чейин жетишилген натыйжаларын тыкыр изилдөөсү жок баалоо мүмкүн эмес. Өндүрүмдү сатуу боюнча туура башкаруу чечимдерди кабыл алуу үчүн, биздин оюбузча жетекчилик жетишилген жыйынтыктарга талдоо жүргүзүүдү өндүрүмдү сатуу тууралуу күн сайын туруктуу маалыматтарды алып турушу зарыл. Талдоо өндүрүмдөрдү өндүрүү боюнча сатуу рыногуна кеткен күтүлбөгөн көйгөйлөрдү жана ири өзгөрүүлөрдү жараткандыгы тууралуу эскертет жана өндүрүмдү сатуунун ылайыктуу планынын аныктоого мүмкүндүк берген иштин уюштуруучулук планынын негизин көрсөтөт.

Өндүрүмдү чыгаруу жөнүндөгү сандык маалыматтардын негизинде өндүрүштүк ресурстарда бюджеттин муктаждыгын түзөт.

“Өйдө-төмөн” бюджеттештирүү жоопкерчилик борборлорунун иш-аракеттеринин натыйжалуулугун баалоо үчүн сатуу, чыгымдар жана башкалар боюнча айрым бөлүмдөрүнүн бюджеттеринин туруктуулугун камсыз кылат жана ал белгилүү бир максаттарды коюуга жардам берет.

“Өйдө-төмөн” бюджеттештирүү артыкчылыгы болуп, биздин оюбузча иш жүзүндө эки түрүн өзгөчөлүктөрү камтыган аралаш түрлөрү колдонулат.

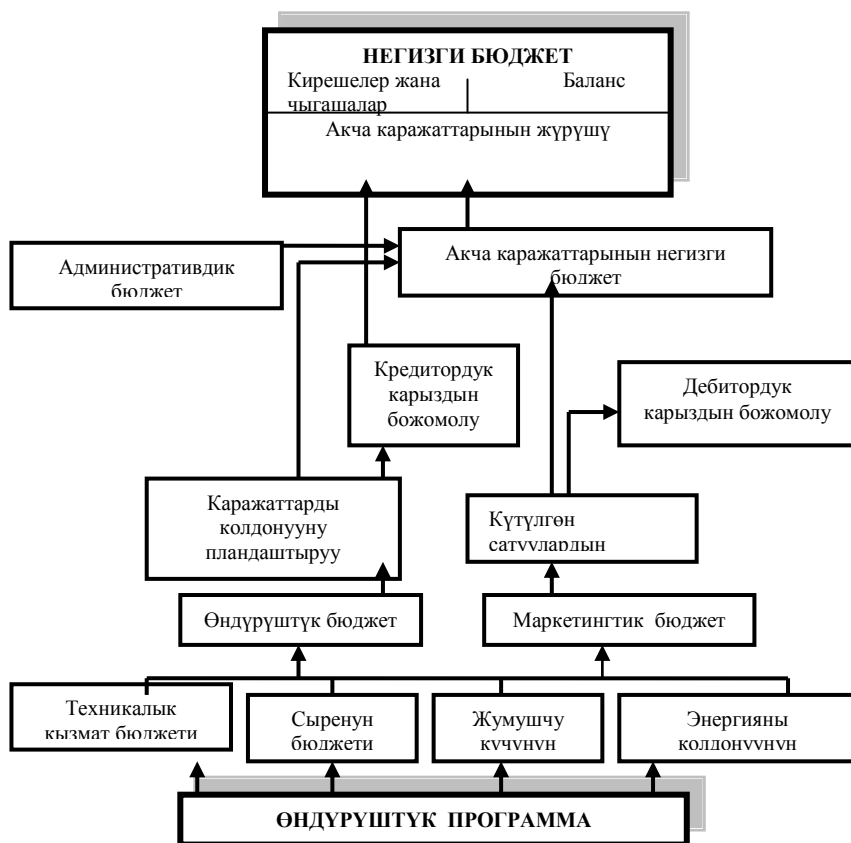
Бюджеттин калыптанышы биз тараптан сунушталган “жогорку” жана “төмөнкү” өз ара аракеттенүүсү каралган схема боюнча ишке ашырылат, андыктан “төмөнкү” пландаштыруу менен “жогорку” бюджетти түзүү ишкананы башкаруунун ар кандай деңгээлин дайыма байланыштыруу жана бюджеттерди координациялоосу эске алынган бирдиктүү процессти билдирет. Башкаруунун багыттары жана деңгээлине жараша.

7-сүрөт. "Баян Сулу" АКнын мисалында Ишкананын финансылык отчёттуулугунун түрүндө түзүлгөн бул «башкы бюджет» - бюджетти түзүү үчүн сунушталган тартибинин жалпы финансылык сметанын түрлөрү боюнча маалыматтар бар.

7-сүрөттө, биз, «Баян-Сулу» АККнын маалыматтары боюнча бюджетти түзүүгө аракет кылдык.

Негизги бюджети түзүүдө эң негизгиси болуп, бардык кийинки бюджеттерге таасир берген баалоо, сатуу бюджети эсептелет. Сатуу бюджети бюджеттик каражаттардын киреше бөлүгүндө киргизилген сатуудан түшкөн акча каражаттарынын агымын өзүнө камтыйт.

Финансылык пландын ажырагыс бир бөлүгү – өндүрүштү ишке ашыруу жана өндүрүмдөрдү, товарларды сатуу, аткарылган иштер, кызмат көрсөтүү процесстеринде түзүлгөн акча каражаттарынын агылып жана накталай чыгуусун чагылдырган көрсөткүчтөрү, акчалай агымдарынын бюджети.

Болжолдонгон, акча каражаттарынын агымы акча каражаттарын алуу жана сарптоонун белгилүү бир багыттарын көрсөтүү менен иштин түрлөрү (операциялык, инвестициялык, финансылык) боюнча берилген. Мындан тышкары, заемдук каражаттарды кайтаруунун мүмкүндүгүн далилдөө үчүн ар бир убакыт аралыгын таза акча агымдарынын көрсөткүчтөр чагылдырылышы керек.

Мекеменин ишин анын бюджетин түзбөстөн пландаштыруу мүмкүн эмес. Бюджет башкаруунун негизиги куралы катары жетекчиликти маалыматтар менен өз убагында так, толук камсыз кылат. Анын жардамы менен диссертациялык иште тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын натыйжалуу өнүгүү стратегиялары иштелип чыккандыгы далилденди, бюджетти түзүү жол-жоболору сунушталды.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөө ишинде тамак-аш өнөр жайы ишканасында эсеп, аудит жана талдоо уюштуруунун негизинде теоретика-методологиялык жана уюштуруу-методикалык жактан тамак-аш өнөр жайынын өндүрүмдөрүнүн сапатын жана атаандаштак жөндөмдүүлүгүн көтөрүү менен аларды базар экономикасында эсеп аудит жана анализи жакшыртуу үчүн шарттарды түзүүгө багытталган төмөнкүдөй жыйынтыктарды жана сунуштарды жасоого жол берилди:

1. Казакстанда бухгалтердик эсеп менен отчеттуулукту реформалоо түп тамырынан бери эсеп менен отчеттуулуктун методикасын өзгөрттү, бирок эсептик системанын теоретикалык жана методологиялык негизин козгогон жок. Ушуга байланыштуу, биз бухгалтердик эсептин теориясын бухгалтердик эсептин табиятын изилдөө үчүн багыттамаларды түзүүчү жалпы системаны, концептуалдык, прагматисттик жана гепотетикалык принциптеринин макулдашылган жыйындысы катары кароону сунуштайбыз. Бул аныктама боюнча бухгалтердик эсептин теориясынын максаты болуп, эсептик тажрыйба жана өнүгүшү үчүн багыттамалардын негизи катары кызмат кылган логикалык жактан киргизилген принциптердин системасын берүү саналат.

Диссертацияда республикадагы көптөгөн тамак-аш өнөр жайы ишканалар базар экономикасына өткөндүгүнү байланыштуу азык-түлүк рыногун өнүктүрүү, сооданын заманбап түрлөрүн жана финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарын кабыл алуу менен байланышкан курчаган чындыкты кабылдаган өз алдынчалуулукту жана ар кандай укуктарды кабыл алууга даяр эмес экендиги далилденди. Ушуга байланыштуу, дүйнөлүк экономика үчүн мүнөздүү болгон, анын жалпы жоболорун толук ачыкка чыгаруу менен эсепти түзүү жана колдонуунун мазмундуу, методологиялык жактарына бир кыйла орун берилет. Атап айтканда, биз эсепке шайкеш келтирүү идеясын изилдедик. Иште бухгалтердик эсептин шайкештик системасы аныкталган жана отчеттуулук интеграциялык мүнөздө алып жүрөт. Шайкештиктин негизинде бухгалтердик эсептин өнүгүшү жана дүйнөлүк экономиканын өнүгүшүнүн жогорку деңгээлдеги жетишкендиктерине муктаждыктар бар.

Табигый натыйжа болуп саналган даярдыктын глобалдык жуурулушуу модели жана финансылык маалымат таратуу кайра жасалды, бирок шайкештик эсептин өзүнөн өзү өнүгүү процесстери жана эл аралык отчеттуулук кайра жасалган жок. Финансылык маалыматты туура даярдоо шайкештиги рыноктун бардык катышуучуларынын кызыкчылыктарын коргоого багытталган. Эсеп менен отчеттуулуктун системасынын

шайкештигинин жыйынтыгында жана ар башка бирдей шарттарда рыноктун бардык катышуучулары кемчиликсиз атандааштык шарттарына кабылышат.

Иште экологиялык таза технологияларды ишке ашырууну жана тамак-аш азыктарын өндүрүүнү башкаруу үчүн отчеттуулуктун системасы чыгымды көзөмөлдөө катары мындай элементтердин маалыматтык негизди түзүүнү алып барган бухгалтердик эсептин социалдык багытынын муктаждыгы жөнүндө жыйынтыгы негизделген. Бирок эсептин бул багыты азыркы учурда жетишээрлик изилденген эмес, ошондуктан автор республиканын эсепке алуу системасын колдонуу менен, анын жетишкендиктерин корутундулап, белгилүү бир аракеттерди жүргүзгөн.

2. Казакстан Республикасынын башкы аныктоочу стратегиялык багыттамасын ишке ашыруу боюнча азыркы этабында аныкталган казакстандык экономиканын туруктуу өсүшүнүн жетишкендиктеринде ата мекендик тамак-аш өнөр жайы ишканаларына мүнөздүү болгон көйгөйлөрдүн кеңири топтомдорунун чечимдерин талап кылат. Рыноктун керектөөлөрүнө минималдуу зарыл чыгымдарды кабыл алуу, башкача айтканда атаандаштык чөйрөнүн иштөө шарттарында ийкемдүү болуусу жана ишкананын жөндөмдүүлүгү жетишээрлик тез болгон биринчи чөйрөнү бир нече ири белгилүү бир үлүш шарттары менен азыркы учурда республиканын азык-түлүк өнөр жайы ишканалары көптөгөн көйгөйлөргө дуушар болуп жатат.

Орто мөөнөттүк мезгил ичинде тамак-аш өнөр жай тармагындагы стратегиялык максаты туруктуу өнүгүү талаптардын негизинде кайра иштетүүчү ишканалардын атаандашуу жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу болуп саналат. Бул жагынан алганда максималдуу аракеттер индустриалдык-инновациялык өнүгүүнүн негизинде тамак-аш өнөр жайынын атаандаштык жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жагымдуу шарттарды түзүүгө багытталган.

Мыкты ишти киргизүү ар дайым өндүрүштү өнүктүрүүдө зор мааниге ээ болот. Азыркы экономикада инновациянын ролу бир кыйла жогорулайт. Алар барган сайын экономикалык өсүш жана атаандаштык жөндөмдүүлүккө негизги себеп болот. Өнүккөн өлкөлөрдүн тажрыйбасы ИТРдин жаңы доорунда өндүргүч күчтөрдү түп-тамырынан бери өзгөрүүлөрүн далилдейт, өндүрүштүн факторлорунун жаңы кошулмаларынын тез алмашмалуулугу, жаңы ишке ашыруунун кеңири жайылтуусу азыркы экономикалык турмуштун нормасы болуп калды. Эгер инновациялык мамиле кылуу өнүккөн өлкөлөрдө өсүүчү ролду ойносо, анда азыркы Казакстандагы рынок экономикалык шартында – бул роль өзгөчө чоң.

Ушуга байланыштуу, диссертациялык иште Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр жайынын учурдагы абалын изилдөө жана анализдөөнүн негизинде тамак-аш өнөр жайынын келечектегинин өнүгүүсүнө таасир этүүчү негизги факторлор аныкталды жана өндүрүмдөрдүн

атаандаштык жөндөмдүүлүгү негиз катары индустриалдык-инновациялык өнүгүү зарылчылыгы негизделди.

3. Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр жайы ишканасында бухгалтердик эсепти уюштуруунун маңызы анын методикасы менен технологиясын, ошондой эле маалыматты чогултуу, кайра иштеп чыгуу жана анализ процесстерин жакшыртууну максатуу тартипке келтирүүнү сунуштайт. Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр жайы ишканасында бухгалтердик эсепти уюштуруу ишкананын иши жөнүндө ишенимдүү жана ыкчам маалыматтарды алуу максатында кошула турган эсепке алуу процессин куруу менен аткаруу иштерин уюштуруу мөөнөттөрүнүн системасын талап кылат. Бул процессти уюштуруунун негизги милдеттеринин бири аткаруучулардын ортосунда иштерди бөлүштүрүү болуп саналат.

Азыркы учурда жеңил-өнөр жай ишканаларында эсепти уюштуруу боюнча илимий-теориялык иштеп чыгуулар Казакстан үчүн гана эмес, бардык мурдагы советтик мамлекеттердин мейкиндигинде жетишсиз. Бул жерде негизги маселе болуп, эсеп процессин уюштуруу объектилерин туура аныктоо, башкача айтанда бухгалтердик эсепти уюштурган жана жүргүзгөн эсептик аппараттын бухгалтериясы саналат. Чоң көлөмдөгү иш болгондуктан ал башка бөлүмдөрдүн курамынан чыга албайт жана өз алдынча структуралык майда бөлүктөргө бөлүнөт. Ушуга байланыштуу, тамак-аш өнөр жайы ишканасында бухгалтердик эсепти уюштуруунун илимий, уюштуруу-методологиялык негизи даярдалган.

4. Тамак-аш өнөр жайы ишканасынын негизделген чечимдерин кабыл алууда пайдалуу маалыматтар колдонуу керек. Маалыматтын пайдалуулугу аны керектөөчүлөрдүн талаптарына ылайык, кандай көлөмдө алар мындай маалыматка таянышы керектиги менен аныкталат. Ишенимдүү жана өз убагында эсепке алуу маалыматы экономикалык туруктуулуктун кепилдиги жана ургаалдуу өсүшү болуп калат.

Ошентип, эсеп маалыматынын толук жана жеткиликтүүлүгү, демек бухгалтердик эсептин өнүгүү деңгээли анын негизги жеткирип берүүчүсү катары экономиканын экономикалык активдүүлүгүнүн динамикасы жана анын кризистик кубулушу болушун аныктайт.

Ошондуктан, иште улуттук экономиканы, улуттук финансылык менен товардык рынокту бириктирүү жана аларды бирдиктүү рынокко айландыруу үчүн түзүлгөн маалыматтын нормаларын жана стандарттарын теңдештирүү жолу аркылуу эсептик маалыматты таратууда техникалык тоскоолдуктарды жоюу, шайкеш келтирүү, башкача айтканда, каржылык маалыматтын мүмкүн болгон зор жеткиликтүүлүгүнө жана салыштырмалуулугуна жетишүү керектиги негизделген. Башкача айтканда, дүйнөлүк экономиканын туруктуу өнүгүшүн камсыз кылуу жана интеграциялык кайра өзгөтүүнү ишке ашыруунун орчундуу абалы болуп эсептелген тамак-аш өнөр жайы

ишканасында улуттук эсептин эрежесинин жана отчёттуулугунун шайкештиги негизделген.

Демек, анын ыраатуу өсүү түзүлүшүнүн шарттарында, эл аралык бириктирүү жана экономикалык өсүштүн куралы боло алган маалыматтарды даярдоо жана таратуу керектиги аныкталган.

Натыйжалуу иштөөнү түзгөн дүйнөлүк чарба системасы Казакстанды эл аралык экономикалык интеграцияга катыштыруу, дүйнөлүк чарбалык байланыштардын комплексине тартуу, экономиканын ыкчам өсүшү менен өнүгүшү үчүн шарттарды түзүү аркылуу Казакстандын экономикасын кайра өгөртүүдө керектиги такталды.

5. Жүзөгө ашырыла турган улуттук экономикага же аймактык өбөлгөлөргө басымдуулук кылган баскыч принциптерине ылайык ФӨЭСтин комплекстүү колдонуу эл аралык интеграциянын көз карашы менен зор натыйжа алары бекитилген.

ФӨЭСке ылайык казакстандык тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын бухгалтердик эсеп системасынын реформаларынын максаттары ситемалаштырылды жана жалпыланды.

Казакстандын экономикасынын өнүгүшүнүн макроэкономикалык милдети катары, эсеп системасынын жана финансылык отчёттуулугуну эл аралык шайкештик милдетине жооп берген Казакстандын тамак-аш өнөр жайын ишканаларында бухгалтердик эсеп системасын жөнгө салуу жана өнүктүрүү механизмдери иштелип чыкты.

Тамак-аш өнөр жайы ишканаларында эсепти жана отчёттуулукту жөнгө салуу ситемасын ишке ашырууда финансылык отчёттуулукту даярдоо жана берүү маселериндеги ийкемдүүлүктөр ФӨЭСте каралган эсеп менен контенталдык мамиледен келип чыгаары далилденди.

ФӨЭСтин колдонууда комплекстүү анализдин белгилүү чектөөлөрүнүн маанилери көрсөтүлдү. Жүргүзүлгөн ушул анализдин негизинде ФӨЭСтин өнүктүрүү жана жакшыртуунун туруктуу процесстерин эске алуу менен эл аралык стандарттарды кабыл алуудагы маанилүү көйгөйлөр аныкталган жок. Стандарттарды билүү жана аларды кабыл алуудагы иш жүзүндөгү тажрыйбасынын жоктугу ФӨЭСтин алдын ала жайылтуудагы эң маанилүү көйгөйлөрдөн болуп таанылды. Бардык тараптан каралган эл аралык стандарттар боюнча финансылык маалыматтарды даярдоо жана жайылтуунун негизги ири интеграциялык моделдер каралды.

Бүгүнкү күндө бухгалтердик эсептин келечектеги өнүгүүсүнүн эң негизги маселелери төмөнкүлөр болуп саналат:

- финансылык сектордун бухгалтерлеринин жана жогорку окуу жайларынын жаш адистеринин квалификациялык деңгээлин жогорулатуу;
- ФӨЭСтин кабыл алуу маселелери боюнча жалпыга жеткиликтүү окуу, практикалык материалдарды, документацияларды көбөйтүү;

- ФОЭСТИ жөнгө салбаган, бирок алар тарабынан аныкталган концепциялар менен принциптердин алкагында болгон казакстандык экономика менен мыйзамдарынын өзгөчөлүктөрүнө ылайык жүзөгө ашырылган финансылык мекемелердин белгилүү бир иштеринин жыйындысындагы эсептик мамилелерге талаптарды иштеп чыгуу;

Бухгалтердик кесип боюнча мекемелердин дүйнөлүк тажрыйбасынын анализинин негизинде Казакстанда ФОЭСТИ киргизүү контекстинде бухгалтердик кесипти түзүү шарттары баса белгиленди. Казакстандык бухгалтердик кесипти өнүктүрүү иш чараларынын комплекстери жана анын жалпы дүйнөлүк курамына кирүүсү сунушталды жана негизделди. Кесиптин биримдигин жана анын өкүлчүлүктөрүнүн билим деңгээлдерин камсыз кылуучу иш чараларга басым жасалды. Бул мамиле бухгалтердик кесиптин жогорку уюштуруучулукта калыптандырууга алып келээри далилденди.

Бул изилдөөнү аткарууда алынган жыйынтыктар дүйнөлүк чарбада казакстандык экономиканын экономикалык интеграциясын жана интенсивдүү өсүшүн ишке ашыруу үчүн негизги жыйынтыктары болуп эсептелет. Тамак-аш өнөр жайы ишканаларында ФОЭСТИ кабыл алуусунун негизинде эсеп жана отчеттуулуктун сапатуу системаларын түзүүдө алардын өзгөчөлүктөрү, Казакстанда бухгалтердик эсептин жөнгө салуу туруктуу механизмдерин түзүү, казакстандык бухгалтердик кесиптин түзүү жана өнүктүрүү, казакстандык тажрыйбанын негизинде өзүнчө улуттук экономикалык шарттарында ФОЭСТИ киргизүү методикаларын иштеп чыгуусунун өзгөчөлүктөрү эске алынды.

ФОЭСТИ өз каалоосу менен пайдалануу, улуттук стандарттардын ФОЭСТГО кириши жана улуттук стандарттарга ылайык ФОЭСТИ колдонуу эл аралык интеграциянын талаптарына толук жооп берет. Капитал рыногуна кирүү үчүн критерий катары ФОЭСТИ колдонуу маалыматтык ачык-айкындуулукту жогорулатууга жана интеграциялык процесстердин өнүгүшүнө өбөлгө түзөт. Улуттук стандарттарды ФОЭСТке алмаштыруу шайкештиктин жогорку натыйжалуу куралы жана интенсивдүү өсүшү болуп, экономикалык интеграция үчүн негиз болуп берет.

Изилдөөнүн жүрүшүндө дүйнөлүк экономиканын өнүгүшүнүн жана экономикалык өсүшүнүн интеграциялык тапшырмаларынын позициясы менен эл аралык стандарттарын кабыл алуу жолдору талданды. Ар кандай даражадагы ФОЭСТИ бардык тандалып алынган кабыл алуу жолдору бекитилип, даярдыктын глобалдык моделдерин түзүүдө жана финансылык маалыматты жайылтууда интеграциянынын максаттуу абалынын жетишкендиктери багытталды.

6. Аудит, биздин экономикалык турмушубузда жаңы түшүнүк болуп эсептелет. Казакстандык тажрыйбасы аудиттин маңызын рыноктук экономиканын шарттарында көз карандысыз финансылык көзөмөл катары тастыктайт. Өлкөлөрдө концепцияларды иштеп чыгуу, анын методологиялык

жана уюштуруучулук негидери үчүн база болгон колдонуучу түшүнүк аппараты, мүнөздөөчү аудит жана аудитордук ишине бирдиктүү көз карашы жок рыноктук экономиканын өнүгүшүн изилдөө көрсөтгү.

Аудиттик түшүнүктү жана аудитордук ишти аныктоодо объектилер, дайындоо, көз карандысыздык жана башка факторлор негиз катары кабыл алынат. Көбүнчө учурда аудит мекемелердин өндүрүштүк жана чарбалык иштерин текшерүү менен аныкталган, анда текшерүү аудитордун ишинин бир тарабы катары эсептелет. Ошондой эле көзөмөл жана аудит түшүнүгү аралашат. Прогрессивдүү ата мекендик тажрыйба жана алдыңкы чет өлкөлүк теориянын таасири менен байланышкан аудит түшүнүгүнө ар тараптуу мамилени изилденген ой-пикилер тастыктайт.

Дүйнөлүк экономикалык системага Казакстандан кириши боюнча олуттуу сырткы фактордун, аудиттин түшүнүктөрдүн андан ары өнүгүшүнө өбөлгө түзгөн, жалпы кабыл алынган эл аралык стандарттарга ылайык аудит системасын киргизүү керектиги эсептелет. Аудиттин эл аралык стандарттары дүйнө жүзү боюнча аудитордук тажрыйбанын бирдиктүүлүгүнүн деңгээлин жогорулатууга өбөлгө түзөт. Алар аудитти каалаган учурда жүргүзү алышат жана аудиторлордун иштеринин мамилелерине талап катары колдонушу мүмкүн. Бирок стандарттар тигил же бул өлкөлөрдө, анын ичинен Казакстанда финансылык маалыматтардын мамилесинде аудитордук ишти жөнгө салуу жергиликтүү орнотуулардын алдында үстөмдүк кылбайт.

Бардык мекемелер рыноктук экономика башкаруунун системасынын шарттарында, анын ичинде тамак-аш өнөр жайы ишканаларында жеткиликтүү ыкчам маалыматтарды алуу жана кайра иштетүү базасынын көп кырдуу башкаруучулук чечидерин даярдоого негизделиши керек. Бул үчүн башкаруучулук аудит чөйрөсүндө методологиялык көйгөлөрдүн катарын чечүү зарыл. Азыркы учурда ал казакстандык экономиканы калыптандыруу системасында татыктуу орунду ээледі. Барынан мурда, көзөмөлдөө жөнүндө эски ой жүгүртүүлөр өзгөрүүгө дуушар болгондугу түшүндүрүлөт, башкача айтканда анын бизге (ээсине) кереги жок, ошондуктан, аны кармап туруу эч кандай зарыл эмес. Ошону менен катар, милдеттүү аудит каралбаган ишканаларда жана мекемелерде администрация үчүн ички аудит ишканалардын жеткиликтүү экономикалык кырдаалына жалгыз ээлик кылуучу каражат болуп калат.

7. Аудитордук иштин өнүгүшүндөгү чоң артыкчылык сандык жана башка маалыматтардын чоң көлөмдөрүн тез иштеп чыгуу анын жөндөмдүүлүгүнө ылайык «ойдун күчү» деп атаган жаңы технологияларды кенири колдонуусун ачат. Диссертацияда заманбап программаларын тамак-аш өнөр жайы ишканаларында колдонуу сунушталат. Аудитти колдонууда электрондук түрдөгү бухгалтердик эсептин маалыматтары аудитти жүргүзүүдөгү убактылуу чыгымдарды кыскартат, аны өткөрүү жана документтештирүү сапатын жогорулатат.

Программалык камсыздоо анализин жүргүзүү аудитордук иште программалык продуктыларды пайдалануу аудиттин сапатын көтөрүүгө түрткү болот жана мекеменин ичинде сапатты көзөмөлдөө көйгөйлөрүн жарым-жартылай чечет, ошондой эле мамлекет тарабынан сапаттын тышкы көзөмөлүн жүргүзүү жана өзү жөнгө салуучу аудитордук бирикмелер үчүн база болуп эсептелет деп жыйынтык чыгарсак болот.

8. Рыноктук мамилени түзүү шарттарында акыркы финансылык жыйынтыгын жана жаңылануу жөндөмдүүлүгүн эсепке алган ишкананын ийкемдүүлүгүнүн баалоодогу сапатуу жаңы бирдиктүү мамилени талап кылат. Биздин пикирибизде, ишкананын ийкемдүүлүгүнүн анализинин негизинде, анын бекемдиги жана туруктуулугу жатат. Ушуга байланыштуу, аныктоодон мурда ишкана канчалык ылдам экендигин анын жалпы финансылык абалын тактоо керек.

- жаңылануунун жөндөмдүүлүгүнүн негизинде натыйжалуу өнүгүү чөрсүндө башкаруучулук чечимдерди кабыл алуу;

- тамак-аш өнөр жайы ишканаларында баалонун динамикасы жана натыйжалардын өзгөрүшүнүн келечеги;

- иштеп жаткан ишкананын ресурстарын баалоо, болуп жаткан алардын өзгөрүүлөрү жана аларды пайдалануунун натыйжалуулугу.

Жаңылануу жөндөмдүүлүгүн эске алуу менен тамак-аш өнөр жай ишканаларынын ийкемдүү өнүгүшүнүн мүмкүнчүлүктөрү жана ийкемдүүлүктүн даражаларынын мүнөздөмөлөрүн баалоо, көрсөткүчтөрүнүн сапатына төмөнкү коэффициенттерди максатуу пайдалануу:

- өздүк каражаттардын ийкемдүүлүк коэффициенти;
- ишкананын активдеринин ылдамдык коэффициенти;
- ылдамдык активдеринин айланышы;
- финансылык бекемдүүлүк.

9. Казакстандык жеңил өнөр-жайы ишканаларынын өзгөчөлүктөрүнүн эсеби менен рыноктук экономиканын шартында азыркы учурда анализдин методдорун колдонуу анын ичинде функционалдык-нарктык талдоо боюнча методикалык негиздер менен тажрыйбалык жолдомолорду иштеп чыгуу абдан зарыл болуп турат.

- функционалдык-нарктык анализди өткөрүү тартиби жана маңызы менен иштеп жаткан кызматкердерди тааныштыруу;

- конкреттүү тапшырмаларды чечүүдө ФНТны иш жүзүндө колдонуу боюнча белгилүү бир көндүмдөрдү колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн адистерге берүү;

- ФНТны колдонуудан экономикалык таасирин негиздөө жана ишкананын натыйжалуугун көтөрүү менен алардын байланыштарын көрсөтүү.

Ар бир ишкананын ишмердүүлүгүндө өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар жана ошого ылайык функционалдык-нарктык анализди өткөрүүдө методиканы

колдонуу керек. Казакстандык тамак-аш өнөр жай ишканаларында ФНТны колдонуу убакыт менен ресурстарды олуттуу чыгымдарын талап кылат, бирок кирешени камсыз кылуу үчүн, бул бир нече чыгымдарды жабууга туура келет.

Функционалдык-нарктык талдоонун автордук транскрипциясында бул метод пайдалуулуктун жана туруктуулуктун жогорку сапатында аны иштеп чыгуу, өндүрүү, иштетүү, пайдаланууда анын керектөөчү касиеттер менен чыгымдарынын ортосундагы катышын оптимизациялоо максатында башкаруучулук түзүмдөрдүн же башка объектилердин товарларынын, процесстеринин иштерин системалуу изилдөө болуп саналат.

Азыркы мезгилде чет өлкөлөрдө жогоруда белгилеген ФНТ методуна өзгөчө маани берилет. Көбүнчө чет өлкөлүк компанияларда көп ар кандай маселелерди чечүү үчүн, бирок, негизинен, анын атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн сактап калуу максатында, ушул методду колдонушат. Бул учурда Казакстанда функционалдык-нарктык талдоону колдонууда керектөөчүгө жогорку сапаттуу жана жеткиликтүү баадагы атаандаштыкка жөндөмдүү өндүрүмдөрдү чыгаруу тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын жетекчилеринин алдында турган чечүүчү тапшырмалардын бирден бир негизги куралы болот жана болушу керек.

Ата мекендик тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын азыркы мезгилдеги келип чыккан анализи изилденген тармактардагы ишканалардын экономикалык күч-кубатын тездетилген өсүшүнө тоскоол болгон негизги туруксуз факторлордун түрүн, барынан мурда ички рынокко тааныдык алардын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн оптималдуу деңгээлинин ийгиликтерин мүнөздөйт.

- биринчиден, казакстандык рынокто ыктыярсыз товар-аналогдордун импорту корголбогон;

- экинчиден, керектөөчү товарлардын түрлөрүнө ылайык өз убагында технологиялык жабдуулардын паркын жаңыртууну жүргүзүүгө жол бербеген өтүмдүү каражаттар ата мекендик өндүрүүчүлөрдө бир кыйла жетишсиз.

- үчүнчүдөн, ишканалардын жана башкалардын өндүрүш-чарбалык иштерин уюштурууда моралдык эккирген мамилени колдонуу

Түзүлгө кырдаалдан чыгуу үчүн, биздин оюбузча, экономикалык өбөлгөлөөнүн натыйжалуу мезанизми жана карала турган иш чөйрөлөрүндө ата мекендик товар өндүрүүчүлөрүн колдоо макродеңгээлинде, ошондой эле ийкемүү чарбалык жолундагы казакстандык тамак-аш өнөр дайы ишканалары микродеңгээлинде турат.

10. Диссертациялык иште ишканаларды башкаруунун эң негиги милдеттери болуп, ишкана умтулган, өзүнүн алдына коюп багыттаган так ушул планды жана бир эле учурда анын ишиндеги ийгиликтерди баалоонун критерийлерин пландаштыруусу негизделди. Рыноктук экономикалык

шарттарында ишканаларды натыйжалуу башкаруу жана келечектүү анализди колдонуу маалыматтык жактан камсыздоосуз мүмкүн эмес.

Келечектүү анализ жалпы экономикалык анализ катары чарбалык кубулуштар, процесстер менен натыйжаларды толук чагылдырган бухгалтердик эсеп жана финансылык отчеттуулукка таандык болгон алдыңкы ролу экономикалык маалымат системасында негизелет. Эсептик, документтик, отчеттуулугу бар маалыматтын өз убагындагы жана толук анализи планды аткарууну жакшыртуу, чарбачылыктын эң мыкты жыйынтыктарына жетүүгө багытталган керектүү чараларды кабыл алууну камсыздайт. Ошентип, бюджетти түзбөй туруп, ишкананын ишин пландаштыруу мүмкөн эмес. Бюджет так, толук жана өз убагында маалымат менен жетекчиликти камсыз кылуучу башкаруунун негизги куралы болуп саналат. Диссертациялык иште тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын натыйжалуу өнүгүшүнүн стратегиялары, ишкананын маалыматтарынын негизинде жол-жоболору жолдонгон бюджетти түзүү, анын жардамы менен жүзөгө ашышы керектиги далилденди.

ДИССЕРТАЦИЯЛЫК ТЕМА БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ИШТЕРДИН ТИЗМЕСИ

Монографиялар, окуу китептери, окуу куралдары:

1. Баймуханова С. «Халыкаралык стандарттарга сәйкес тамак өнөркәсібі кәсіпорындарының есебі, аудиті және талдауы»./Монография - Алматы: изд. «Экономика», 2009. - 13,7 п.л.
2. Баймуханова С. Теория и методология бухгалтерского учета, анализа и аудита в предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан (монография), г. Бишкек, Avrasya Press, 2014. - 7,13 п.л.
3. Баймуханова С. «Бухгалтерский учет». /Учебник. (на каз.) – Алматы: Издат Маркет, 2005 г. – 19,5 п.л.
4. Баймуханова С. «Финансовый учет». /Учебник. (на каз.) – Алматы: Изд. «Экономика», ТОО, 2007. – 18,5 п.л
5. Баймуханова С., Балапанов Ж.Б. и др. Агроөнөркәсіп кешенін ұйымдастыру және оның нарықтық инфрақұрылымының дамуы, Республиканский издательский кабинет по учебно-методической литературе. Алматы, 1994. – 9,8 п.л. (в соавторстве).
6. Баймуханова С., «Бухгалтерский учет». /Учебное пособие, - Алматы: Қазақ Университеті, 1998. – 6 б.т.
7. Баймуханова С., Мыржакыпова С.Т.и др Сыртқы экономикалық қызметтің есебі. /Учебное пособие, (на каз.) – Алматы: Агроуниверситет баспасы, 1998. – 4,0 п.л.

8. Баймуханова С., Балапанова А.Ж. «Бухгалтерский учет». /Учебное пособие, (в соавторстве) (на каз.) – Алматы: Қазақ университеті, 2001. – 17,5 п.л.
9. Баймуханова С. «Бухгалтерский учет хозяйствующих субъектов». /Учебное пособие. – Алматы: Ценные бумаги, Алматы 2002. – 12,5 п.л.
10. Баймуханова С. «Финансовый учет». /Учебное пособие, - Алматы: Издательство, ТОО «Экономика», 2008. – 17,0 п.л.
11. Баймуханова С. Принципы бухгалтерского учета. / Учебное пособие, г.Алматы, КазНУ им.аль-Фараби, 2013. - 5,3 п.л.
12. Баймуханова С. Финансовый учет. /Учебное пособие, г.Алматы, КазНУ им.аль-Фараби, 2013. - 7,6 п.л.
13. Баймуханова С. «Финансовый учет» / Учебное пособие, г. Алматы: Изд-во «Қазақ университеті», 2016. – 11,75 п.л.
14. Баймуханова С. «Қаржылық есеп» /Учебное пособие, г.Алматы: Изд-во «Қазақ университеті», 2017. - 12 п.л.
15. Баймуханова С. «Бухгалтерлік есеп негіздері» / Учебник. (на каз.) - Алматы: Изд. ТОО «Экономика», 2018. –

КР БИМ жана Кыргыз Республикасынын ЖАК тарабынан билим берүү жана илим тармагындагы көзөмөл жана тастыктоо боюнча сунушталган комитеттер тарабынан сунуш кылынган басылмаларда:

16. Баймуханова С. «Методика анализа финансового состояния предприятия в системе управления маркетингом» // Журнал «Вестник КазГУ им. аль-Фараби». -1997. -№ 5. – 0,5 п.л.
17. Баймуханова С. «Анализ прибыли в системе маркетинга» // Журнал «Вестник КазГУ им. аль-Фараби».- 1998.- № 8. – 0,5 п.л.
18. Баймуханова С., Нургазиева Л.А. «Особенности учета операции, совершаемых в иностранной валюте» // Журнал «Вестник КазГУ им. аль-Фараби». -1998.- № 12. – 0,5 п.л.
19. Баймуханова С., Истаева А.А. «Рынок и его инфраструктура» (в соавторстве) // «Журнал Вестник КазГУ им. аль-Фараби».- 1999.- №1 (13). – 1 п.л.
20. Баймуханова С., «Анализ финансовой отчетности» // Журнал «Вестник КазГУ им. аль-Фараби».- 2002.- №3 (31). – 0,5 п.л.
21. Баймуханова С., Вешнякова Л.А. «Аудит дебиторской задолженности» (в соавторстве) // Журнал «Вестник КазГУ им. аль-Фараби».- 2002.- № 6 (34). – 0,5 п.л.
22. Баймуханова С. «Этапы проведения функционально-стоимостного анализа» // Журнал «Вестник, КазНУ им. аль-Фараби».- № 6 (70).- 2008. – 0,5 п.л.

23. Баймуханова С. «Функциональное описание объектов ФСА» // Журнал «Вестник, КазНУ им. аль-Фараби».- 2009. - № 2 (72). – 0,6 п.л.
24. Баймуханова С. «Развитие аудита в Республике Казахстан» // Журнал «ҚазЭУ Хабаршысы».- 2009. -№ 5. – 0,5 п.л.
25. Баймуханова С. «Адаптация системы бухгалтерского учета и отчетности к международным стандартам» // Журнал «Вестник Университета «Туран». -2009. - №4 (44). – 0,4 п.л.
26. Баймуханова С. «Организация и проведения аудита финансовой отчетности в республике Казахстан» // «Исследования, результаты» «Агроуниверситета». - 2009.- №3. – 0,4 п.л.
27. Баймуханова С. «Совершенствование системы бухгалтерского учета Республики Казахстан» // Журнал «Вестник Университета Международного бизнеса» UIB. - 2009. - №4 (14). – 0,4 п.л.
28. Баймуханова С. «Анализ финансовой устойчивости организации» // Журнал «Вестник, КазНУ им. аль-Фараби». - 2009.- № 5 (75). – 0,6 п.л.
29. Баймуханова С. Индустриально-инновационное развитие пищевой промышленности //«Политика и общество», Кыргызский Национальный Университет имени Ж. Баласагына, Бишкек, № 1 -2(36-37) 2010. - 0,6 п.л.
30. Баймуханова С. «Стратегия развития предприятий пищевой промышленности» //Журнал «Вестник, КазНУ им. аль-Фараби», - 2010. № 6. – 0,6 п.л.
31. Баймуханова С., Мыржакыпова С.Т. «Формирование финансовой отчетности в соответствии с МСФО» //Журнал «Статистика, учет и аудит», - 2010. № 4 (39), – 0,2 п.л.
32. Баймуханова С. «Тамақ өнеркәсібі ұйымдарының даму стратегиясы». // Журнал «Вестник, КазНУ им. аль-Фараби», № 6, 2010. – 6 п.л.
33. Баймуханова С. «Повышение конкурентоспособности продукции пищевой промышленности» (на каз.) // Журнал «Статистика, учет и аудит», - 2011. № 1 (40), - 0,5 п.л.
34. Баймуханова С. «Методология аудиторской проверки предприятиях пищевой промышленности» (на каз.) //Журнал «Вестник КазНУ», - 2011. № 4 (86), - 0,5 п.л.
35. Баймуханова С., Ахмедьярова М.В «Экологически ориентированное управление предприятием – главный ориентационный принцип перехода на модель устойчивого развития и повышения качества жизни» //Журнал «Вестник КазНУ»,- 2012. – 2(90). – 0,3 п.л.
36. Баймуханова С., Ахмедьярова М.В «Конкурентоспособность – главное условия развития экономики» (на каз.) //Журнал «Вестник КазНУ им. аль-Фараби», Алматы, - 2013. № 1(95). – 0,4 п.л.
37. Баймуханова С. «Стандартизация бухгалтерского учета» //Журнал «Вестник КазНУ им. аль-Фараби», Алматы, - 2014. № 5 - 0,5 п.л.

38. Баймуханова С. «Налоговый учет в условиях бухгалтерского учета по МСФО» //Журнал «Вестник КазНУ», Алматы, - 2015. № 1(107), - 0,5 п.л.

39. Баймуханова С. «Бухгалтерлік есептің теориясы және тәжірибесі арасындағы байланыс» //Журнал «Вестник КазНУ», Алматы, - 2015. № 5(111) – 0,4 п.л.

40. Баймуханова С., Мыржақыпова С.Т. «Повышения конкурентоспособности продукта предприятиях пищевой промышленности» //Журнал «Статистика, учет и аудит», Алматы, - 2015. №4(59) - 0,5 п.л

41. Баймуханова С. «Теоретические основы формирования собственного капитала»//Журнал «Вестник КазГУ», Алматы, - 2015. № 6 (112) 0,4 п.л.

42. Баймуханова С., Байахметова А. «Особенности калькулирования себестоимости тарифа на электроэнергию при возникновении потерь на предприятиях энергокомплекса РК», //Журнал «Вестник КазНУ», Алматы, - 2016. № 2/2 (114)– 0,4 п.л.

43. Баймуханова С., Байахметова А. «Значение, задачи и объекты и анализа себестоимости продукции» /Журнал «Вестник КазНУ» им. аль-Фараби, Алматы,- 2016. № 2/2 (114) – 0,4 п.л.

44. Баймуханова С. «Учетная информация основа для обеспечения стабильного развития мировой экономики», // Журнал «Вестник КазНУ», Алматы,- 2017. № 1(119) – 0,5 п.л.

45. Баймуханова С. «Развития бухгалтерского учета в Республике Казахстан», //Журнал «Экономика и статистика», Алматы, - 2017. № 1(64) - 0,6 п.л.

46. Баймуханова С. «Оценка финансовой устойчивости организации», //Журнал «Экономика и статистика», Алматы. - 2017. № 2(65) – 0,5 п.л.

47. Баймуханова С. «Бухгалтерлік есептегі интеграциялық процестерге икемделе даму механизмдері»//Журнал «Вестник КазНУ им. аль-Фараби», Алматы № 1(119) 2017. – 0,5 п.л.

Эл аралық ылыми конференцияларда жана башка басылмалардагы эмгектер

48. Баймуханова С., Искендинова Б.К. «Оценка реальных доходов предприятия в условиях инфляции» // В сб. «Мировой опыт рынка и становление рыночной системы хозяйствования в РК». - Алматы КазГАУ, 1995. – 0,1 п.л.

49. Баймуханова С., Мыржақыпова С.Т. «Методика анализа кредитоспособности заемщика» (на каз.) // Сб. Казахстан на современном этапе экономической реформы, КазГАУ.- Алматы, 1996. - 0,1 п.л.

50. Баймуханова С. «Учет материальных ценностей на складах и местах их хранения» (на каз.)// В сб. КазЭУ.- Алматы, 2002. – 1,0 п.л.

51. Баймуханова С. ««Подготовка высококвалифицированных бухгалтеров в условиях рыночной экономики» // Сборник по материалам научно-практической конференции «Особый статус национального университета и проблемы формирования, развития, профессионального становления личности студента» КазНУ им. аль-Фараби», - Алматы, 2002 г.- 0,2 п.л.

52. Баймуханова С. «Функционально-стоимостной анализ систем управления» // Сборник трудов по материалам научно-практической конференции студентов, магистрантов и профессорско-преподавательского состава, Алматы: КБТУ, 2005. – Ч.1. – 0,5 п.л.

53. Баймуханова С. «Анализ финансовых ресурсов компании» // Сборник научных трудов по материалам научно-практической конференции «Национальная экономика в векторе глобального развития» КазНУ им. аль-Фараби. - Алматы, 2005. – 0,5 п.л.

54. Баймуханова С. «Анализ финансовых коэффициентов в соответствии с МСФО» // Журнал «Учет и финансы».- 2006.- №6 (6). – 0,8 п.л.

55. Баймуханова С. «Переход на международные стандарты финансовой отчетности» // Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции, посвященной 15-летию независимости Республики Казахстан на тему: «Национальная конкурентоспособность Казахстана: теория, практика, перспективы. - Алматы, 2006. - 0,5 п.л.

56. Баймуханова С. «Методы проведения анализа» // Сборник трудов по материалам международной научно-практической конференции, посвященной 10-летию Стратегии «Казахстан – 2030» на тему: «Всесторонняя ускоренная модернизация экономики Казахстана и Средней Азии: современность и перспективы, КазНУ им. аль-Фараби.- Алматы, 2007. – 1,0 п.л.

57. Баймуханова С. «Использование Функционально-стоимостного анализа в создании стоимости нового товара» // Сборник трудов по материалам международной научно-практической конференции посвященной 75-летию КазНУ им. аль-Фараби на тему: «Конкурентоспособность экономики Казахстана: ускоренная модернизация и развитие корпоративных структур», Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2008. – Ч.1.- 0,4 п.л.

58. Баймуханова С. «Experience of usage of functional-cost analysis in world practice» // Express Basimevi. - Istanbul, 2009. – 0,5 п.л.

59. Баймуханова С. «Подготовка специалистов по кредитной технологии» // Сборник трудов по материалам XXXIX научно-методической конференции профессорско-преподавательского состава КазНУ им. аль-Фараби на тему: «Совершенствование качества высшего образования в свете Болонского процесса: реалии, проблемы и перспективы». Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, - 2009. – 0,2 п.л.

60. Баймуханова С. «Роль бухгалтерского учета в управлении организацией» // Сборник трудов по материалам Международной научно-практической конференции посвященной 60-летию высшего экономического образования в Казахстане на тему: «Финансовый механизм повышения инновационной активности в экономике Республики Казахстан». Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2009. – 0,5 п.л.

61. Баймуханова С. «Анализ финансового состояния предприятия» // Журнал «Экономика жана финансы». Бишкек, 2009. – 0,6 п.л.

62. Баймуханова С. «Реформирование системы бухгалтерского учета в Республике Казахстан» // Журнал «Экономика жана финансы». Бишкек, 2009. - 0,7 п.л.

63. Баймуханова С. «Теоретические основы гормонизации бухгалтерского учета с международными стандартами» (на каз.) Сборник трудов по материалам Международной научно-практической конференции на тему: К инновационному развитию в условиях нестабильности глобальных экономических процессов, Алматы, изд. «Қазақ университеті», 2010. – 0,4 п.л.

64. Баймуханова С. «Реформирование бухгалтерского учета в Казахстане» (на каз.) Сборник трудов по материалам Международной конференции «Новая парадигма экономического развития страны: интеграция, индустриализация, инновация» посвященной 20-летию Независимости Республики Казахстан. Алматы, 2011. – С.0,5 п.л.

65. Баймуханова С. «Методологические аспекты анализа в предприятиях пищевой промышленности» (на каз.) Международная научно-практическая конференция «Перспективы развития человеческих ресурсов в условиях глобализации», – Алматы: КазНУ имени аль-Фараби, 2012 г. – 0,5 п.л.

66. Баймуханова С. «Конкурентоспособность продукции – важный фактор развития экономики страны», Международная научно-практическая конференция «Мировая наука и современное общество: актуальные вопросы экономики, социологии и права», в сборнике Материалы международной научно-практической конференции, Саратов, 2013. - С. 0,6 п.л.

67. Баймуханова С. «Использование новой технологии в системе аудита в РК и перспективы развития», Международная научно-практическая конференция «Регулирование экономических вопросов в рамках Таможенного Союза и Единого Экономического Пространства: практика и проблема Материалы международной научно-практической конференции, Алматы, 2013.- 0,4 п.л.

68. Баймуханова С. «Функционально-стоимостной анализ – как один из прогрессивных методов анализа», Международная научно-практическая конференция «Учет, аудит и анализ: Теоретические и практические аспекты развития современной науки». Материалы международной научно-практической конференции, КазЭУ им. Т.Рыскулова, - Алматы, 2014. – 0,6 п.л.

69. Баймуханова С. «Инновационная деятельность и ее роль в обеспечении экономического развития», IV –я Международная научно-практическая конференция: «Актуальные вопросы развития социально-экономических систем в современном обществе» - Саратов, 2014. – 0,3 п.л.

70. Баймуханова С. «Методические основы анализа в предприятиях пищевой промышленности», Иссык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии, 5-8 июля 2014 г. «Известия» Международный теоретический и научно-практический журнал, Часть 2, Чолпон-Ата, - С. 0,6 п.л.

71. Баймуханова С. «Зарубежный опыт использования функционально-стоимостного анализа», Материалы международной научно-практической конференции, «Финансовые ресурсы обеспечения «Зеленой экономики» - новой парадигмы устойчивого развития», Алматы, 2014. - С. 212-214

72. Баймуханова С. «Бухгалтерский учет и новая экономическая система», Сборник материалов республиканской научно-теоретической конференции, Алматы, 2014. С. 24-27

73. Баймуханова С. «Особенности организации аудита на предприятиях пищевой промышленности», V «Евразийский экономический союз: проблемы гармонизации систем учета, анализа и аудита» Известия, Чолпон-Ата, Кыргызская Республика, № 2(9) 2015. С. 225-229

74. Баймуханова С. «Анализ эффективности использования собственного капитала», Материалы Республиканской научно-теоретической конференции: «Новая экономическая политика и развития институциональных реформ в Казахстане» 26 ноября Алматы, 2015. С. 19-23

75. Баймуханова С. «Анализ эффективности управления финансовыми ресурсами», Материалы 5-ой Международной научно-практической конференций на тему: «Социально-экономическое развитие современного общества в условиях реформ», г. Саратов, 2015. С. 9-12

76. Баймуханова С., Кзыкеева А.С. «Проблемы анализа непрерывности деятельности организации», Материалы 5-ой Международной научно-практической конференций на тему: «Социально-экономическое развитие современного общества в условиях реформ», г. Саратов, 2015. С. 57-60

77. Баймуханова С., Байахметова А. «Анализ затрат на производство и калькуляция себестоимости продукции», Материалы VI-ой Международной научно-практической конференций на тему: «Социально-экономическое развитие современного общества в условиях реформ», г. Саратов, 2015. С. 6-9

78. Баймуханова С., Иминова Г.И. «Особенности отраслевого регулирования учета затрат и калькулирования себестоимости на предприятиях энергокомплекса РК», Материалы 5-ой Международной научно-практической конференций на тему: «Социально-экономическое развитие современного общества в условиях реформ», г. Саратов, 2015. С. 47-50 (в соавторстве)

79. Баймуханова С., Байахметова А. «Өндірістік шығындар есебі және өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау», Материалы Международной научно-практической конференции: «Перспективы Евразийской экономической интеграции как фактор устойчивого развития Казахстана», 25-26 ноября 2015. Алматы 2015. С.213-216 (в соавторстве)

80. Баймуханова С. «Механизм формирования собственного капитала», Международная научно-практическая конференция: «Международные стандарты учета и аудита и интеграция экономики стран ЕАЭС: опыт и перспективы» Известия, Чолпон-Ата, Кыргызская Республика, № 1-2(12,13) 2016. С. 171-176

81. Баймуханова С. «Проблемы организации бухгалтерского учета в предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан», «Современные проблемы интеграции и координации системы учета и аудита в странах Центральной Азии», в честь 75-летия известного ученого, заслуженного экономиста Кыргызской Республики, отличника образования, доктора экономических наук, профессора – Исраилова Мукаш Исраиловича № 3(18) 2017. С. 283-287

**Нөл эмес импакт-фактор Thomson Reuters компаниясынын
маалыматтар базасы боюнча же Scopus маалымат базасына киргизилген
эл аралык илимий журналдарга басылган макалалар**

82. Баймуханова С. «The role and importance of accounting information for providing economic stability and intensive economic growth», *Life Science Journal* 2014;11(4s) *Life Sci J* 2014;11(4s):63-67]. (ISSN:1097-8135), - 0,7 п.л.

83. Баймуханова С. «The issues of the transition of accounting and financial reporting for international standards», *Life Science Journal Life Sci J* 2014;11(3s):214-219. (ISSN:1097-8135), - 0, 6 п.л.

84. Баймуханова С. «Theory and methodology of accounting». *Life Sci J* 2014;11(7s):35-40]. (ISSN:1097-8135), - 0,6 п.л.

Баймуханова Сарянын 08.00.12 – бухгалтердик эсеп, статистика адистиги боюнча «Казактан Республикасынын тамак-аш өнөр жайында эсеп, кысап, аудит жана талдоо маселери» деген темадагы экономика илимдеринин доктору илимий даражасын изденүү үчүн диссертациялык ишинин

ТАРЖЫМАЛЫ

Негизги сөздөр: эл аралык стандарттар, финансылык отчеттуулук, атаандаштык жөндөмдүүлүгү, жаңылыгы, жаңы технология, эсептик маалымат, тамак-аш өнөр жайы, функционалдык-нарктык талдоо, бизнес-план.

Изилдөөнүн объектиси: финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттары менен финансылык отчеттуулукту жана бухгалтердик эсеп системасынын шайкештиги шарттарында республикада тамак-аш өнөр жайынын эсеп, кысап, аудит жана талдоо маселеси.

Изилдөөнүн предмети: рыноктук экономикалык шарттарында тамак-аш өнөр жайы ишканаларында бухгалтердик эсеп, кысап, аудит жана иштеп чыгуу теориясы менен методологиясынын мындан аркы өнүгүүсүнүн илимий көйгөйлөрүн чечүүдөн турат.

Изилдөөнүн максаты: Казакстан республикасынын тамак-аш өнөр жайы ишканаларында азыркы шарттарга ылайыкташтырылган бухгалтердик эсеп, аудиттин теориялары жана методологияларын, анын колдонмо методдорун иштеп чыгуу, эсеп жана аудиттин системаларын жакшыртуу жолдорун иштеп чыгууда мындан аркы өнүгүүнүн илимий көйгөйлөрүн чечүү болуп саналат.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздери. Диссертациялык изилдөөнүн концептуалдык базасында бухгалтердик эсеп, аудит, талдоо жана бухгалтердик эсеп менен аудит системаларын уюштуруу жана жакшыртуу боюнча илимий жана илимий-практикалык конференцияларын материалдары, чет өлкөлүк, россиялык, казакстандык окумуштуулардын иштери, фундаменталдык экономикалык илимдин жоболору берилди.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыктары: эл аралык стандарттар менен бухгалтердик эсептин шайкештиги илимий-методологиялык аспектиде иштелип чыкты жана глобалдык интеграциялык процессте бухгалтердик эсептин системаларын киргизүү зарылдыгы негизделди: Казакстан Республикасынын тамак-аш өнөр жайынын тенденциялары жана факторлору киргизилди, өндүрүмдөрдүн атаандаштык жөндөмдүүлүгүнүн жогорулашынын негизи катары тамак-аш өнөр жайынын индустриалдык-инновациялык зарылчылыгына далил келтирилди; эл аралык стандарттарга кирүү шарттарында тамак-аш өнөр жайы ишканаларындагы бухгалтердик эсептин илимий-методологиялык жана уюштуруу-методикалык негизери иштелип чыкты; туруктуу өсүштүн жана туруктуу камсыз кылуунун эсептик маалыматтарын, ошондой эле тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын башкаруу ишинин ролу менен мааниси аныкталды жана илимий негизделди; финансылык отчеттуулуктун эл аралык стандарттарына бухгалтердик эсептин өтүү көйгөйлөрү аныкталды жана аларды чечүү жолдору сунушталды, ошондой эле тамак-аш өнөр жайынын өзгүчүлүктөрүнө ылайык ФОЭСтин кабыл алуу боюнча конкретүү сунуштар иштелип чыкты; экономиканын өнүгүшүнүн азыркы заманбап этабында казакстандык аудиттин өзгөчөлүктөрү, ролу жана маңызы ачылды, атап айтканда, аудит чөйрөсүндө негизги түшүнүктүк аппараты олуттуу, толукталып, иштелип чыккан жана анын аныктамасы такталды, негизги жол-жоболорго негизделген Казакстанда аудитти иш жүзүндө жүргүзүүдө эл аралык стандарттардын көнүү механизмдери сунушталды жана бул негизде алардын иш жүзүндө аудиторлор тарабынан пайдалануу боюнча сунуштар иштелип чыкты; тамак-аш өнөр жайы ишканаларында аудиттин сапатын көтөрүү үчүн жаңы технологияларды кабыл алуу керектиги негизделген; тамак-аш өнөр жайы ишканаларынын финансылык абалын баалоо методикасы иштелип чыкты жана сыналды, алардын төөлөө жөндөмдүүлүгү жана финансылык туруктуулугу аныкталды; дүйнөлүк тажрыйба талдаган талдоонун прогрессивдик түрлөрүнүн бири болуп саналган функционалдык-нарктык талдоонун маңызы менен мааниси такталды, ошондой эле чарбачылыкка өткөрүүнүн азыркы шарттарына ылайыктуу аны өткөрүү методикалары иштелип чыкты; ишканаларын ишин башкарууда келечектүү талдоонун ролу менен мааниси аныкталды жана кабыл алынган башкаруучулук чечимдер негизделди. Бизнес-планды түзүү методикасы иштелип чыкты.

Изилдөөнүн практикалык, теориялык мааниси жана натыйжаларын киргизүү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси иштин теориялык жана методологиялык натыйжалары практикалык тыянактар менен сунуштарга чейин алып келгендигин белгилейт. Диссертациянын негизги жобосун ФОЭСтин талаптарына ылайык бухгалтердик эсеп, аудит жана талдоону ишке ашыруу жана өркүндөтүүдө мекеменин практикалык ишинде пайдаланышы мүмкүн. Бул изилдөөнүн материалдары, "Бухгалтердик эсеп жана аудит", "Бухгалтердик эсепке алуу", "Финансылык талдоо" сабактары боюнча лекциялык курстарды жана атайын курстарды иштеп чыгуудагы окуу процесстеринде колдонулат.

Колдонуу чөйрөсү. Диссертациялык изилдөөнүн илимий-негизделген сунуштары жана жолдомолору «Баян-Сулу» АК, «АзияАгроФуд», «KazFoodproducts» АКнун иштерине киргизилген.

РЕЗЮМЕ

диссертации Баймухановой Сари на тему: «Проблемы учета, аудита и анализа в пищевой промышленности Республики Казахстан» на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика

Ключевые слова: международные стандарты, финансовая отчетность, конкурентоспособность, инновация, новая технология, учетная информация, пищевая промышленность, функционально-стоимостной анализ, бизнес-план.

Объект исследования: проблемы учета, аудита и анализа пищевой промышленности в республике в условиях гармонизации системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности с международными стандартами финансовой отчетности.

Предмет исследования: организационные и методические проблемы бухгалтерского учета, аудита и анализа в предприятиях пищевой промышленности, в условиях рыночной экономики.

Цель исследования: состоит в решении научной проблемы дальнейшего развития теории и методологии бухгалтерского учета, аудита и разработка теоретико-методологических основ функционально-стоимостного анализа, разработка методики его применения, разработка пути совершенствования системы учета и аудита в предприятиях пищевой промышленности Республики Казахстан, адаптированной к современным условиям.

Теоретические и методологические основы исследования. Концептуальной базой диссертационного исследования явились фундаментальные положения экономической науки, работы зарубежных, российских и казахстанских ученых, материалы научных и научно-практических конференций по проблемам бухгалтерского учета, аудита и анализа, организация и совершенствование системы бухгалтерского учета и аудита.

Научная новизна полученных результатов: выработаны научно-методологические аспекты гармонизации бухгалтерского учета с международными стандартами и обоснована необходимость вхождения системы бухгалтерского учета в глобальный интеграционный процесс; выявлены тенденции и факторы развития пищевой промышленности Республики Казахстан, аргументирована необходимость индустриально-инновационного развития пищевой промышленности как основа повышения конкурентоспособности продукции; выработаны научно-методологические и организационно-методические основы организации бухгалтерского учета в предприятиях пищевой промышленности в условиях перехода на международные стандарты; определена и научно обоснована роль и значение учетной информации в обеспечении стабильности и устойчивого роста а также в управлении деятельностью предприятий пищевой промышленности; выявлены проблемы перехода бухгалтерского учета на международные стандарты финансовой отчетности и рекомендованы пути их решения, также разработаны конкретные предложения по применению МСФО в соответствии с особенностями пищевой промышленности; раскрыты особенности, роль и сущность казахстанского аудита на современном этапе развития экономики, в частности, уточнено его определение, существенно дополнен и развит основной понятийный аппарат в области аудита, предложен механизм адаптации международных стандартов к практике проведения аудита в Казахстане на основе основополагающих процедур и на этой основе разработаны рекомендации по применению их аудиторами в своей практической деятельности; обоснована необходимость применения новой технологии для повышения качества аудита в предприятиях пищевой промышленности; разработана и апробирована методика оценки финансового состояния предприятий пищевой промышленности, определена их платежеспособность и финансовая устойчивость; уточнено сущность и содержание функционально-стоимостного анализа как один из прогрессивных видов анализа, проанализирован мировой опыт, также разработана методика его проведения применительно к современным условиям ведения хозяйствования; определены роль и значение перспективного анализа в управлении деятельностью предприятия и обоснованы принимаемые управленческие решения. Разработана методика составления бизнес-плана.

Практическая и теоретическая значимость и внедрение результатов исследования. Практическая значимость исследования заключается в том, что теоретические и методологические результаты работы доведены до практических выводов и рекомендаций. Основные положения диссертации могут быть использованы в практической деятельности организации при внедрении и совершенствовании бухгалтерского учета, аудита и анализа в соответствии с требованиями МСФО. Материалы данного исследования использованы в учебном процессе, при разработке курсов лекций по дисциплинам: «Бухгалтерский учет и аудит», «Финансовый учет», «Финансовый анализ» и при разработке спецкурсов.

Область применения. Научно- обоснованные предложения и рекомендации диссертационного исследования были внедрены в деятельность АО «Баян-Сулу», АО «АзияАгроФуд», «KazFoodproducts».

Resume

Theses of Baymukhanova Sari on the theme: "Problems of accounting, auditing and analysis in the food industry of the Republic of Kazakhstan" for the degree of Doctor of Economic Sciences in specialty 08.00.12 - accounting, statistics

The object of the research are the problems of accounting, audit, and analysis in food processing industry of the republic within the conditions of harmonization of the system of accounting and financial reporting with international financial reporting standards.

The subject of the dissertation research are the organizational and methodical problems of accounting, audit, and analysis in enterprises of food processing industry within the conditions of alignment to international financial reporting standards.

The aim of the research. The aim of the present research is in solving of a scientific problem of further development of theory and methodology of accounting, audit and development of theoretically methodological basics of functionally value analysis, development of its implementation methodology, development of ways to improve the accounting and audit system in enterprises of food processing industry.

Theoretical and methodological basics of the research. The conceptual basis of the dissertation research are the fundamental statements of the economics science, works of foreign, Russian and Kazakhstani scientists, materials of scientific and practical conferences on problems of accounting, audit, and analysis, organization and improvement of the system of accounting and audit.

The main statements of the dissertation for the defense: Scientific and methodological aspects of the harmonization of accounting with international financial reporting standards were developed and necessity of entering of the accounting system into global integration process was explained; Trends and factors of development of food processing industry of the Republic of Kazakhstan were determined, necessity of industrial and innovational development of food processing industry as a basis for increase of competitiveness of the products was argued; Scientifically methodological and organizationally methodological basics of organization of accounting in enterprises of food processing industry within the conditions alignment to international standards were developed; Role and meaning of accounting information in providing stability and steady development, and also in managing of an enterprise of food processing industry were determined and scientifically argued; Problems of alignment of accounting to with international financial reporting standards were found out and ways of solving were recommended, and also concrete suggestions on implementation of IFRS in accordance with particularities of food processing industry were developed; Particularities, role and essence of Kazakhstan audit on the modern stage of development of economics were disclosed, in particular, its definition was specified, main conceptual apparatus in the sphere of audit was amended and significantly developed, mechanism of adaptation of international standards to audit practice in Kazakhstan on the basis of basic procedures was suggested and on this basis recommendations on application by auditors in their practical activity were developed; Necessity of application of new technology for increase of audit quality in food processing industry was explained; Method of evaluation of financial condition of enterprises of food processing industry was developed and tested, paying capacity and financial stability were determined; The essence and content of functionally value analysis, as the one of the most progressive kinds of analysis were specified, world experience was analyzed, and also its method was developed taking into account modern conditions of enterprising; Role and meaning of perspective analysis in managing an enterprise were determined and managerial decisions were specified. Method of business plan making was developed.

Practical and theoretical significance and implementation of research results.

Practical significance of the research is in that theoretical and methodological results were driven to practical conclusions and recommendations. The main statements of the dissertation can be used in practical activity of an organization when implementing and improvement of accounting, audit, and analysis in accordance with IFRS requirements. The materials of the research can be used in learning process, when making course of lectures on the following disciplines: Accounting and Audit, Financial Accounting, Financial Analysis and for special courses.

Application area. Scientifically justified suggestions and recommendations of the dissertation research were implemented into activity of JSC Bayan Sulu, Chemolgansky flour mill, Almaty Starch Plant.

Форматы: 60x84/16. Офсет кагазы.
Көлөмү: 3,05 б.т. Нускасы: 20

«Maxprint» басмасында басылды.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
MAXPRINT
БАСМАСЫ

Дарек: 720045, Бишкек шаары, Ялта көчөсү 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru